

CAERT-THRESOOR

Tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie in Nederland

16e jaargang, 1997 nr. 1

A F R I C A E

Antiquariaat

Het Bisschopshof

Oude boeken Prenten en Kaarten

J.W. Kervezee

Lichte Gaard 1
3511 KT Utrecht
Tel. 030-2314093

Nederlandse stads- en dorpsgezichten.
Kaarten en plattegronden.
Plaatsbeschrijvingen en atlassen.
Geïllustreerde boeken.

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342

Catalogus op aanvraag.

CAERT-THRESOOR

Inhoud 16e jaargang 1997, nr. 1

Ronald Sluijter	1
Johannes Dou (1615-1682), landmeter van Rijnland	
Joost Augusteijn	11
De plattegronden van Nederlandse steden uitgegeven door Covens en Mortier	
Lida Ruitinga	19
Renswoude 1832: recent voorbeeld uit de reeks kadastrale atlassen van Nederland	
Varia Cartographica	23
Besprekingen	28
Nieuwe Literatuur en Facsimile-uitgaven	31

Redactie

Dr. Henk Deys, Drs. Marco van Egmond,
Drs. Marc Hameleers, René Haubourdin,
Dr. Peter van der Krogt, Dr. Wim Ligtdag,
Drs. Lida Ruitinga, Han Voogt, Drs. Jan Werner

Internet

Caert-Thresoor pagina:
<http://kartoserver.frw.ruu.nl/html/staff/krogt/ct.htm>

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Caert-Thresoor, dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht, FRW-
Vakgr. Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Op aanvraag verkrijgbaar bij het secretariaat.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 32,50 per jaar
(vier nummers), buitenland f 55,-. Losse nummers f 12,50.
Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen
van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*, Postbus 68,
2400 AB Alphen aan den Rijn, telefoon 0172-444667,
Postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts
geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Hele pagina per nummer f 110,-
Halve pagina per nummer f 80,-
1/4 pagina per nummer f 55,-
Bij plaatsing in één jaargang (4 nummers): wisselende tekst
10% korting.

ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag

Vierhonderd jaar geleden werd Henricus Hondius geboren,
zoon van Jodocus Hondius I. Samen met zijn zwager
Johannes Janssonius verzorgde hij vanaf 1623 de uitgaven
van de *Atlas* van Gerard Mercator. De afgebeelde kaart van
Europa uit 1631 is opgedragen aan Lodewijk XIII van
Frankrijk. Hij verschijnt voor het eerst in de Franse uitgave
van de *Atlas* en in de *L'Appendice de l'Atlas*, beide uitgege-
ven door Henricus Hondius in 1633. Henricus overleed in
1651 (Foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

Johannes Dou (1615-1682), landmeter van Rijnland

In 1994 verscheen in dit tijdschrift een artikel over de Leidse landmeter Jan Pietersz. Dou, met een overzicht van de kaarten van zijn hand¹. In dit artikel staan leven en werk van zijn zoon Johannes (of Jan Jansz.) centraal, net als zijn vader landmeter.

Levensbeschrijving

Johannes Dou werd geboren in Leiden in 1615, volgens zijn vader op 7 februari². Op 8 maart 1634 werd hij ingeschreven als student aan de Leidse universiteit. Hier volgde hij colleges bij Frans van Schoten sr., hoogleraar in de 'Duytsche mathematicque', de opleiding voor ingenieurs, vestingbouwers en landmeters³. De praktische vaardigheden van het landmetersvak zal hij van zijn vader hebben geleerd⁴.

Op 10 september 1635 verkreeg Dou van het Hof van Holland admisie als landmeter, twintig jaar oud⁵. In datzelfde jaar volgde hij zijn vader, die enkele maanden eerder was overleden, op als landmeter van Rijnland. In 1637 werd hij, wederom in navolging van zijn vader, benoemd tot notaris. Getuige de geringe omvang van zijn protocollen in vergelijking met andere notarissen bleef het notariaat evenwel een bijbaantje naast de werkzaamheden als landmeter.

Driemaal trad Dou in het huwelijk; tweemaal moest hij een echtgenote begraven. Vier jaar na zijn benoeming tot notaris trouwde hij Eva Louisdr. Sitteen. Enkele jaren later overleed zij en ook Dous tweede vrouw Catharina Thier, met wie hij in 1644 trouwde, overleefde hem niet. Aaltje Besemer werd in 1669 zijn derde echtgenote.

Blijkens een ledenlijst uit 1656 behoorde Johannes Dou, net als Jan Pietersz., tot de remonstrantse gemeente. Deze lijst vermeldt op de Maarsmansteeg 'Johannes Douw met zijn huysvrouw Catalijntie Henricksz. (= Catharina Thier, rs.), ende haer moeder Aeltie Floris, weduwe van Henrick Jansz. Trier'⁶. Na 1670 komt de landmeter zelfs voor als lid van de kerkeraad⁷.

Na een 47 jaar lange, zeer produktieve loopbaan als landmeter stierf Johannes Dou in 1682 en werd op 5 maart van dat jaar begraven in de Hooglandse kerk in Leiden⁸.

Loopbaan als landmeter

Het grootste deel van zijn werkzaamheden als landmeter verrichtte Johannes Dou in opdracht van het hoogheemraadschap van Rijnland, bij welke instelling hij bijna 47 jaar in dienst was. Het betrof voornamelijk kleine op-

1 Gebied rondom het Gemeenlandshuis te Halfweg. Detail uit de kaart van hoogheemraadschap van Rijnland, 1647 (Foto: Universiteitsbibliotheek Leiden).

drachten als opmetingen van percelen, waterlopen en wegen, peilingen en oculaire inspecties van dijkhoogten, zaken die in veel gevallen geen kartografische weerslag hadden.

Dous eerste grote opdracht in dienst van het hoogheemraadschap was het in kaart brengen van Rijnland samen met Steven van Broeckhuysen. Opmeting en kartering van het gebied was noodzakelijk omdat de uit 1615 daterende kaart van Floris Balthasars nogal wat gebreken bleek te bevatten. Dou en Van Broeckhuysen werkten vanaf 1639 aan de kaart, die tenslotte in 1647 door Cornelis Dankertsz. uit Amsterdam in koper werd gegraveerd⁹.

In de periode 1639-1647 was Dou niet alleen actief voor de opmeting van Rijnland. Zijn nevenactiviteiten in deze jaren maken bovendien duidelijk dat hij ook in opdracht van andere instellingen werkte. Zo vervaardigde hij een plattegrond van de heerlijkheid Bergen ('Territorii Bergensis accuratissima descriptio', schaal ca. 1:19.000) en een kaartboek van de landen van de Leidse universiteit.

De belangrijkste opdrachtgever na het hoogheemraadschap was de stad Leiden. Al bestonden ook de werkzaamheden voor deze stad veelal uit kleine verrichtingen, toch markeren enkele grotere werken Dous loopbaan. Zo is er bijvoorbeeld de imposante, maar helaas ernstig ver-

Drs. R.G.H. Sluijter studeerde geschiedenis in Leiden en is momenteel als beurspromovendus aan het Academisch Historisch Museum aldaar verbonden. Dit artikel is een uitvloeisel van een Doctoraal Werkcollege (1994) getiteld: 'Leiden in kaart'.

2 Het Schermereiland op de uitgave in 16 bladen van de kaart van het hoogheemraadschap van Uitwaterende Sluizen, 1680 (Foto: Universiteitsbibliotheek Leiden).

ter buiten kijf. Als bewijs hiervoor mag natuurlijk de zojuist genoemde kaart van Uitwaterende Sluizen gelden, waarvan de vierblads versie nog in 1799 werd gedrukt, maar niet minder die van Rijnland, door Koeman het 'non plus ultra' van de Nederlandse waterschapskartering in de 17de eeuw genoemd¹⁵.

Inkomsten en vermogen

Een onderwerp waarover weinig is geschreven is het inkomen en het vermogen van landmeters, belangrijk voor de bepaling van de sociale status van deze beroepsgroep. Over Johannes Dou zijn diverse gegevens voorhanden waaruit zijn financiële situatie valt af te leiden.

Uit de rekeningen van het hoogheemraadschap van Rijnland wordt duidelijk dat de jaarwedde als land-

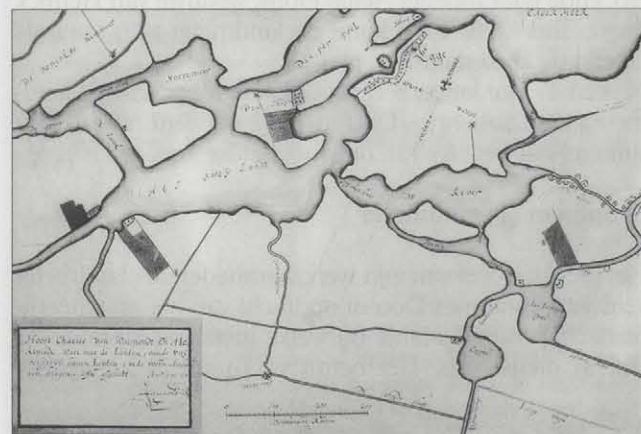
meter in dienst van die instelling Dou niet rijk maakte. Kreeg zijn vader Jan Pietersz. nog het vrij geringe bedrag van 60 gulden per jaar, Johannes Dou moest dit bedrag zelfs delen met collega Steven van Broeckhuysen, tot diens dood in 1661¹⁶. De jaarwedde is echter eerder te zien als een bonus boven de eigenlijke verdiensten, die bestonden uit betaling per verrichting. Jaarlijks kreeg Dou hiervoor gemiddeld zo'n 400 gulden uitbetaald¹⁷.

Tussen de jaren bestonden evenwel grote verschillen. Zo kregen Dou en Van Broeckhuysen in 1646 en 1647 voor de meting en kartering van Rijnland samen een bedrag betaald van 4.126 gulden¹⁸, terwijl Dou in 1655 buiten zijn wedde niets ontving. Hiernaast moet worden opgemerkt dat de uitbetaalde bedragen geenszins netto arbeidslonen

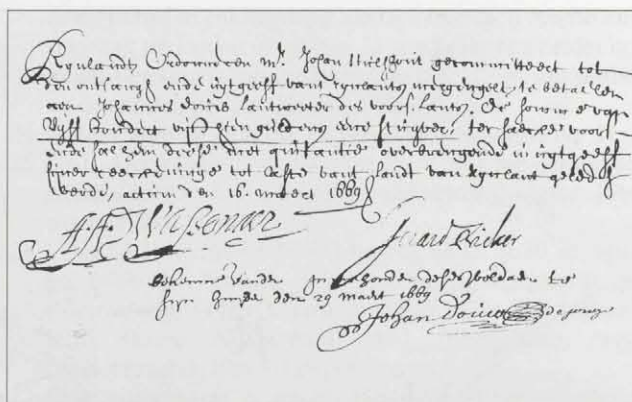
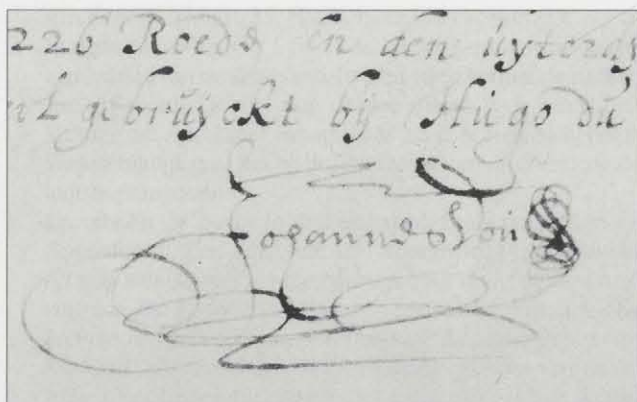
bleekte handschriftkaart van Leiden en de stadsheerlijkheden uit 1649 (schaal ca. 1:12.000). Achtergrond van de opdracht voor het maken van deze kaart was de naleving van bouwverboden binnen de zogenaamde rechtskringen van de stad¹⁰. Een andere grote opdracht was het ontwerpen van de stadsuitbreiding aan de oostzijde van de stad in 1658. Dou maakte in totaal drie plannen; het laatste werd uitgevoerd, zij het in iets gewijzigde vorm¹¹. Dou was ook actief buiten de directe omgeving van Leiden. De eerder genoemde kaart van Bergen is hiervan een voorbeeld. Voor het 'kantoor van de reguleren en conventualen' in Brielle vervaardigde de landmeter tussen 1654 en 1656 een kaartboek van het landbezit, gelegen op Voorne-Putten en Flakkee. Dous omvangrijkste werk was de opmeting en kartering van het hoogheemraadschap van Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland. De opdracht tot vervaardiging van deze kaart werd gegeven in 1661. De eerste jaren werkte Dou nauwelijks aan het project, vermoedelijk als gevolg van zijn activiteiten voor de Leidse stadsuitbreiding¹². Na een aanmaning van dijkgraaf en hoogheemraden in het late najaar van 1664 ging en bleef de landmeter aan het werk. Pas in 1677 rondde hij zijn werkzaamheden af en nog eens drie jaar later verscheen de eerste druk van de kaart, in 16 bladen¹³. Niet lang daarna verschenen ook nog een vier- en een éénbladsuitgave. Een onderzoek naar de nauwkeurigheid van de vierbladsuitgave, door middel van vergelijking met een moderne, meetkundig juiste kaart, wees uit dat Dou een fantastisch werkstuk heeft afgeleverd¹⁴.

Ondanks zijn omvangrijke oeuvre was Johannes Dou als landmeter minder invloedrijk dan zijn vader. Geschriften over het landmetersvak, zoals Jan Pietersz. die naliët, zijn van hem niet bekend. Toch staat zijn kunde als landme-

ter buiten kijf. Als bewijs hiervoor mag natuurlijk de zojuist genoemde kaart van Uitwaterende Sluizen gelden, waarvan de vierblads versie nog in 1799 werd gedrukt, maar niet minder die van Rijnland, door Koeman het 'non plus ultra' van de Nederlandse waterschapskartering in de 17de eeuw genoemd¹⁵.

3 Hoofdkarte van de ambachten Warmond en Alkemade in het kaartboek van de landerijen van de Leidse universiteit, 1645 (Foto: Universiteitsbibliotheek Leiden).

4a en b Handtekeningen van Johannes Dou senior en junior (Foto's: Universiteitsbibliotheek Leiden en het hoogheemraadschap van Rijnland).

waren. Ook inbegrepen waren bijvoorbeeld schuitvrachten, teerkosten en betalingen aan assistenten.

Gezien zijn tamelijk bescheiden inkomsten in dienst van het hoogheemraadschap was het voor Dou noodzakelijk ook werkzaamheden voor andere opdrachtgevers te verrichten. Zo kon hij bijvoorbeeld in 1649 een bedrag van 355 gulden incasseren voor het maken van de kaart van Leiden en de stadsheerlijkheden¹⁹. De opmeting en kartering van het Hoogheemraadschap van Uitwaterende Sluizen leverde hem zelfs de aanzienlijke som van 4.000 gulden op, hoewel er rekening mee gehouden moet worden dat Dou dertien jaar aan deze kaart werkte²⁰.

Dankzij de aanvullende verdiensten bij andere opdrachtgevers behoorde Dou tot de beter gesitueerde inwoners van Leiden, met name in de latere fase van zijn loopbaan. Bij de vermogensbelasting - meestal de 200ste penning, die vanaf 1621 vrijwel jaarlijks werd geheven - ging de landmeter gaandeweg steeds meer betalen. In 1646 nog 15 gulden, in 1655 4 (1000ste penning), in 1666 30, in 1667 50, in 1673 ruim 58 en in 1676 60 gulden²¹. Deze cijfers wijzen op een stijging van Dous vermogen van ongeveer 3.000 gulden in 1646 tot zo'n 12.000 gulden vanaf 1673²². Hiermee behoorde hij tot de sub-top van de Leidse bevolking. In hoogte van (gemiddelde) aanslag werd hij in 1674 voorgegaan door leden van de vroedschap, schepenen, veertigraden, advocaten en predikanten, maar kwam vóór professoren en notarissen²³. De aanslag in het Klein Familiegeld in hetzelfde jaar duidt op een jaarinkomen van tussen de 1105 en 1460 gulden²⁴. Huizenbezit lijkt de belangrijkste belegging van Dous vermogen te zijn geweest. In de Leidse bonboeken is hij terug te vinden als koper van diverse panden. In 1643 kocht hij een huis op de Langepracht, twee jaar later gevolgd door een pand in de Nieuwsteeg. Het huis in de Maarsmansteeg, waar hij in ieder geval in 1655 woonde²⁵, kocht Dou in 1646. De bonboeken vermelden hem verder als, soms kortstondig, eigenaar van huizen in de Langstraat, de Korte Nieuwstraat (erfenis van vader), op de Middelweg, de Voldersgracht en de Koepoortgracht (met zijn broer Philips)²⁶. Zeer waarschijnlijk verhuurde hij deze huizen en verhoogde zo zijn jaarinkomen.

Naast de genoemde inkomstenbronnen, landmetersarbeid en huishuur, verdiende Dou nog aan zijn notariaat. Zoals gezegd was zijn activiteit op dit gebied niet erg groot en zal derhalve geen grote bijdrage aan zijn inkomen geleverd hebben.

Al met al wist Johannes Dou zich voornamelijk met zijn werk als landmeter een zeer goede vermogenspositie te verwerven. Onderzoek naar inkomsten en vermogens van andere landmeters zal moeten uitwijzen of hij op dit vlak een uitzondering was. Mogelijk is immers dat dankzij zijn goede naam goedbetaalde opdrachten als vanzelf naar hem toekwamen en dat de situatie voor minder bekende landmeters niet zo rooskleurig was.

Johannes Dou senior en junior

Een van Dous vier kinderen, de in 1642 uit het eerste huwelijk geboren zoon Johannes, bekwaamde zich net als zijn vader en grootvader in het landmetersvak²⁷. Dat hij werd opgeleid door zijn vader, blijkt uit een verzoekschrift van Johannes sr aan dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland. Hierin vraagt hij hen zijn zoon aan te stellen als zijn assistent en schrijft dat Johannes jr. '...behoorlijke bequaamheid is hebbende, als die van kindtsbeen af in geometrie geoeffent, veele jaren den suppliant in exercitie sijns ampts heeft gedient...'²⁸

Johannes Dou jr. werd inderdaad aangesteld tot landmeter bij Rijnland en assisteerde zijn vader van 1665 tot 1669 bij zijn werkzaamheden. Alvorens zich in 1669 in Spaarndam te vestigen en daar tot zijn dood in 1690 zijn nieuwe functie als opzichter over de Spaarndammerdijk uit te oefenen, maakte hij enkele schitterende kartografische werkstukken. Bekend is de stadsplattegrond van Leiden, de 'Grote Hagen', genoemd naar de graveur. Ook het kaartboek van Warmond uit 1665 is van zijn hand²⁹. Een moeilijkheid voortkomend uit de activiteiten van vader en zoon Dou is dat wat betreft de periode 1664-1682 rekening gehouden dient te worden met twee landmeters Johannes Dou. In de onderzochte archiefinventarissen en catalogi van prentverzamelingen wordt geen onderscheid gemaakt tussen Johannes Dou sr en jr. Verschillende auteurs wijzen dan ook op het probleem dat met 'Johannes Dou' gesigeneerde kaarten uit de genoemde periode van de hand van zowel vader als zoon kunnen zijn³⁰. Bij beschouwing van de kaarten, de notariële protocollen van Johannes Dou sr en de door hem bij andere notarissen afgesloten akten (testamenten e.d.), bleek dat voor de gesigeneerde kaarten evenwel geen onduidelijkheid hoeft te bestaan. Johannes sr tekende zijn kaarten en notariële akten in het begin van zijn loopbaan met 'Jan Jansz. Dou'. Tussen 1 mei 1641 en 19 december 1641 veranderde hij

5 Leiden op de stadsheerlijkhedenkaart van 1649 (Foto: Gemeentearchief te Leiden).

zijn handtekening in 'Johannes Dou'. In 1662 ten slotte, plakte hij een 'w' aan zijn achternaam³¹.

Johannes jr. daarentegen tekende met 'Johan Douw'. In een kostenspecificatie uit 1668 zijn de handtekeningen van vader en zoon in één document te zien. Johannes jr. voegde hier achter zijn naam nog 'de jonge' toe³². Het onderzoek naar de signering maakt duidelijk dat Dou jr. na zijn vertrek naar Spaarndam weinig kaarten meer vervaardigde.

Het aantal ongesigneerde kaarten, dat in inventarissen en catalogi niettemin is toegeschreven aan Johannes of J. Dou(w), is zeer gering. Door de overeenkomst in stijl tussen vader en zoon Dou, een gevolg van het opleiden van de een door de ander, is het niet eenvoudig uit te maken wie van beiden de maker van deze kaarten was.

Natuurlijk is het zo, en dat geldt zowel voor de gesigneerde als voor de niet-gesigneerde kaarten, dat in de periode dat vader en zoon samen voor Rijnland werkten, veel van die kaarten ook samen gemaakt zullen zijn. Het ligt voor de hand dat Johannes sr, indien er ondertekend werd, zijn handtekening plaatste. Evenzeer voor de hand ligt het, deze kaarten in toekomstige inventarissen en catalogi aan hem toe te schrijven.

NOTEN

1. F. Westra, Jan Pietersz. Dou (1573-1635). Invloedrijk landmeter van Rijnland. In: *Caert-Thresoor* 13 (1994 nr. 2), blz. 37-48.
2. J.W. Verburgt, Het leven van Jan Pietersz. Dou als burger, landmeter, wijnroeier en notaris van Leiden, 1573-1635, toegelicht uit zijne handschriften en werken. In: *Leids Jaarboekje* 26 (1933-1934), blz. 18-61, aldaar 33.
3. Weliswaar staat Dou in het Leidse *Album Studiosorum* vermeld als student mathematica, maar uit zijn landmetersadmissie (zie noot 4) blijkt dat hij wel degelijk student in de 'Duytsche mathematicque' is geweest. E. Muller en K. Zandvliet, *Admissies als landmeter in Nederland voor 1811*. Alphen aan den Rijn, 1987, blz. 150. Gewoonlijk werden studenten in deze richting echter niet als zodanig ingeschreven. P.J. van Winter, *Hoger beroepsonderwijs avant-la-lettre. Bemoeiingen met de vorming van landmeters en ingenieurs bij de Nederlandse universiteiten van de 17e en 18e eeuw*. Amsterdam/Oxford/New York, 1988. (Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afdeling letterkunde, nieuwe reeks, deel 137), blz. 18.
4. Zoals in meer landmeterfamilies gebruikelijk was. Muller en Zandvliet, *Admissies*, blz. 149-150. Zeker is in ieder geval dat Johannes Dou zijn eigen zoon opleidde.
5. Ibidem, blz. 167, volgnr. 117.
6. Gemeentearchief Leiden (GAL), archief van de remonstrante gemeente, inv.nr. 15: notulen van de vergadering der kerkeraad 1636-1672, achterin (geen folionr.). Een afschrift

- van deze lijst: invnr. 35. Hierin heeft Dou volgnr. 29.
7. Ibidem, invnr. 15. Op f. 55 is de handtekening van Dou te zien, als lid van de kerkerad. In later jaren komen de namen Jan en Johan Dou(w) nog diverse malen voor, maar hier kunnen we zowel met Johannes sr als jr. te maken hebben. Waarschijnlijk gaat het bij 'Johan Douw' om de zoon. (zie de laatste paragraaf)
 8. En niet op 28 maart in de Pieterskerk zoals vermeld in J.P. Amersfoort, *Een oud plan van doorgraving van Holland op zijn smalst, met eenige bijdragen tot de levensbeschrijving van Jan Pieterszoon Dou, zijn zoon Johannes Dou, zijn kleinzoon Jan Johanneszoon Dou, alle drie landmeters van Rijnland*. 's-Gravenhage, 1873, in de stamboom van de familie Dou, tussen blz. 20 en 21. Op blz. 66 geeft de auteur wel de Hooglandse kerk op als begraafplaats (zonder echter datum te noemen).
 9. G. 't Hart, De kaart van Rijnland van 1647. In: *Caert-Thresoor* 4 (1985), blz. 12-15.
 10. R.G.H. Sluiter, De kaart van Leiden en de stadsheerlijkheden uit 1649. Te verschijnen in: *Leids Jaarboekje* 88 (1996).
 11. Ed Taverne, *In 't land van belofte: in de nieuwe stad. Ideaal en werkelijkheid van de stadsuitleg in de Republiek 1580-1680*. Maarssen, 1978. blz. 223-234.
 12. Weliswaar dateren Dou's ontwerpen hiervoor al uit 1658, maar na de daadwerkelijke uitvoering vervaardigde hij wederom kaarten van het gebied, in 1661 en 1662.
 13. C.J. Gonnet, De kaart van het Hoogheemraadschap der Uitwaterende Sluizen, in Kennemerland en West-Friesland. In: *Tijdschrift van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap* 37 (1920), blz. 746-761, aldaar 747-748 en 758.
 14. Marc Hameleers, De vier gedrukte overzichtskaarten van Uitwaterende Sluizen. In: *Perfect gemeten. Landmeters in Hollands Noorderkwartier ca. 1550-1700*. Stichting uitgeverij Noord-Holland, 1994. blz. 81-89, aldaar 84-87.
 15. C. Koeman, *Geschiedenis van de kartografie van Nederland. Zes eeuwen land- en zeekaarten en stadsplattegronden*. Alphen aan den Rijn, 1985 (2e druk; eerste druk 1981). blz. 138.
 16. Dat 60 gulden weinig is valt te illustreren aan de hand van gegevens uit L. Noordegraaf, *Daglonen in Alkmaar 1500-1850*. Alkmaar, 1980. Stadstimmerlieden in Alkmaar verdienden gedurende het grootste deel van de 17de eeuw meer dan een gulden per dag (zgn. 'lang loon'; het 'kort loon', uitbetaald in de wintermaanden, lag iets beneden de gulden), bij een aantal werkdagen van omstreeks 275. blz. 38 en tabel B-1 op blz. 139.
 17. Oud Archief van het Hoogheemraadschap Rijnland (OAR), invnrs. 9669 (1635) tot en met 9716 (1682).
 18. OAR, invnr. 9680, 442vo (1646) en 9681, 522 (1647).
 19. GAL, Stadsarchief 1574-1816 (SA II), invnr. 1426: Register van betalingsordonnanties door burgemeesters, november 1648 - oktober 1651, 57 - 58vo: specificatie van Dou en betalingsopdracht.
 20. Gonnet, De kaart van het Hoogheemraadschap, blz. 757-758.
 21. GAL, SA II, invnrs. 4356 (1646), 4361 (1655), 4368 (1666), 4369 (1667), 4381 (1673) en 4395 (1676). Resp. f. 95, 45, 44, 36, 53vo en 30vo.
 22. Er moet op worden gewezen dat de basis van de heffing een zeer ruwe schatting van het vermogen was. Vaak hield de belasting geen gelijke tred met de stijging van het vermogen, omdat men er niet bij gebaat was wijzigingen door te geven. Bij daling lag dit natuurlijk anders. Het berekende vermogen kan dan ook opgevat worden als een minimum.
 23. Gerrit Jan Peltjes, *Leidse lasten. Twee belastingkohieren uit 1674*. Leiden, 1995. Aanslag Dou blz. 149. De aanslag be-
 - droeg ruim 116 gulden, maar hierbij inbegrepen was de aanslag voor de kinderen van zijn 2e vrouw, uit een eerder huwelijk. Berekening van het vermogen blz. 11, lijst van gemiddelde aanslag per beroepsgroep blz. 13.
 24. Ibidem, aanslag Dou blz. 87, berekening inkomen blz. 11.
 25. GAL, Archief van de weeskamer, invnr. 142: register van seclusiën, A 195 vo. Ook bij de huwelijksinschrijving van 1669 woonde Dou hier nog.
 26. GAL, SA II, invnrs. 6628, 6614, 6612, 6633, 6620, id., 6614 en 6618: bonboeken, resp. f. 59vo (Langegracht), 51 (Nieuwsteeg), 344vo (Maarsmansteeg), 147vo (Langestraat), 92vo (Korte Nieuwstraat), 184 (Middelweg), 9avo (Voldersgracht), 106vo (Koepoortgracht).
 27. Geadmitteerd op 6 maart 1664. Muller en Zandvliet, *Admissies*. blz. 170, volgnr. 255.
 28. OAR, invnr. 708.
 29. A.G. van der Steur, *Chaerte vande vrye heerlickeydt Warmond: een pre-kadastrale kaart uit 1667, vervaardigd door Johan Dou(w). Alphen aan den Rijn, 1985*. (facsimile-uitgave). Zie verder over Johannes Dou jr. *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek* II. kolom 409.
 30. M. Donkersloot-de Vrij, *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750. Handgetekende en gedrukte kaarten, aanwezig in de Nederlandse rijksarchieven*. Groningen, 1981. blz. 195. Hameleers, *Uitwaterende Sluizen*. blz. 81.
 31. GAL, Oud-Notarieel archief, invnr. 617; notariële protocollen van Johannes Dou, 1 mei 1641 en 9 september 1662 en ibidem, invnr. 395; notariële protocollen van Henrick Melchiorz. Brasser, 19 december 1641.
 32. OAR, invnr. 10075b, 471 vo. Het onderzoek naar de signering van de kaarten werd verricht in samenwerking met mevr. A.D. van Berge-Henegouwen

SUMMARY

Johannes Dou (1615-1682): surveyor of the Water Board of Rijnland

Johannes Dou was trained to be a surveyor at Leiden University and by his father, Jan Pietersz. Dou. He was appointed surveyor in 1635 and in that same year he came into service of the Hoogheemraadschap (Water Board) of Rijnland. During a 47-year career Dou produced an impressive amount of maps, not only in service of Rijnland, but also for other clients. His greatest achievements were the surveying and mapping of Rijnland (1639-1647: in cooperation with Steven van Broeckhuysen) and Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland (1664-1677). For the city of Leiden he designed the eastern extension in 1658.

By means of working for clients other than Rijnland, Dou was able to increase his rather small earnings in service of that institution. This way he managed to acquire himself a relatively high income and a considerable fortune, that made him rise to the second rank class of the population in Leiden. Closer investigation will show if this position was an exception compared to other surveyors.

Dou's oldest son Johannes (1642-1690) also became a surveyor. According to some authors it is doubtful whether various maps, made during the period when both father and son were active as surveyor, were made by Johannes Senior or Junior. Nevertheless, research showed that the signatures of father and son were very different; that is why in fact signed maps are quite easy to distinguish. However, it is plausible that during the period 1665-1669, when Johannes Junior assisted his father in service of Rijnland, they made maps in cooperation. These maps are to be ascribed to the signer.

LIJST VAN DOOR JOHANNES DOU VERVAARDIGDE KAARTEN EN KAARTBOEKEN

afkortingen:

ARA = Algemeen Rijksarchief, Den Haag
GAL = Gemeentearchief Leiden
LAR = Leiden, Archief Rijnland
UBL-BN = Universiteitsbibliotheek
Leiden, Collectie Bodell Nijenhuis
AWG = Archiefdienst Westfriesse
Gemeenten

Ook bij de gemeentearchieven van Amsterdam, Haarlem en Rotterdam, het Hoogheemraadschap van Delfland en de Rijksarchieven van Utrecht en Noord-Holland is nagegaan of er kaarten van Dou aanwezig zijn. De uitkomst was echter negatief of het betrof kaarten die ook in bovengenoemde archieven berusten. Het gaat in dit geval met name om de kaarten van Bergen (1643) en de Hoogheemraadschappen van Rijnland (1647) en Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland (1680). Zie Donkersloot-de Vrij, *Topografische kaarten van Nederland*, resp. de nrs. 119, 715 en 751.

De beschrijvingen van de kaarten uit het GAL zijn overgenomen uit de catalogus van de prentverzameling. Deze catalogus geeft plaatsaanduidingen met wijknamen, ook van die wijken die nog niet bestonden toen de kaart werd vervaardigd.

In navolging van Westra (zie noot 1) is volstaan met datering, korte omschrijving en vindplaats. Meer uitvoerige beschrijvingen (inclusief schaal, afmetingen etc.) zijn te vinden in de catalogi en inventarissen van de betreffende instellingen.

1635

Zoeterwoude. Enige afsluitingen van boezemwateren.

LAR, A 488

1636

Aanleg van de trekweg Leiden-Leidschendam. (2 bladen)

LAR, A 489-490

1637

Alkemade. Het eiland Abbenes.

LAR, A 1362

Leiden. Landerijen langs de Vestgracht.

GAL, Archief gasthuizen, inv.nr. 1648

Leiden. Gasthuiswijk: landerijen tussen Vliet en de 'Nieuwe vaart genaemt varckensgad'.

GAL, PV (prentverzameling) 1262-2

Leiden. Vreewijk: de 'Palmagie baen' buiten de Witte poort.

GAL, PV 1622-6

Leimuiden. Afsluiting van het Griet.

LAR, A 958

Zoeterwoude. De situatie van de Vliet bij Allemansgeest.

LAR, Ambachtsarchief ZW 20, A 549

1638

Hillegom. Deel van de weg Leiden-Haarlem.

LAR, A 1584

Leiden. Vreewijk: landen langs de nieuwe trekweg van de Haagweg tot de Vliet en verder tot de Fortuinsloot.

GAL, PV 1622-9

1639

Amsterdam. De situatie der waterlopen nabij de Overtoom in de Schinkel.

LAR, A 301

De situatie van wateren, wegen en landerijen tussen Haarlem en Leiden. Naar Hendrick Simonsz. Duijndam.

LAR, A 332

Idem. Naar Pieter Wils.

LAR, A 333

Sloten. De Kostverlorenwatering, tussen de Overtoom en de stadssingel.

LAR, A 523

1641

Haarlemmermeer.

UBL-BN, P 23 N 34

1642

De Zuidhollandse Waard met de aangrenzende landen.

ARA, VTH (*Inventaris der verzameling kaarten, berustende in het Rijks-archief* 2e gedeelte, door J.H. Hingman ('s-Gravenhage 1871) 1922

1643

De heerlijkheid Bergen.

UBL-BN, P 29 N 103

Leiden. Overmare landzijde: gebied tussen Turfmarkt en Vrouwenkerkhof: Caeciliastraat tot St. Ursulasteeg.

GAL, PV 1052-6

1644

Haarlemmermeer. Met omliggende dorpen en de stad Haarlem.

LAR, A 44

Dijkputten liggende buiten de dijk van de Oranjepolder.

ARA, VTH 1077

De ontworpen vaart naar het dorp Sassenheim.

LAR, A 519

1645

Enige afgesloten landen onder Aalsmeer en Schrevelsrecht.

LAR, A 913

Het Waterschap Heikop of Lange Vliet, het Waterschap Bijleveld en een deel van het Grootwaterschap Woerden.

LAR, A 1771

Kaartboek van de landen van de Leidse universiteit. 39 kaarten.

UBL-Bibliotheca Publica Latina 1823

Zoeterwoude. De ontworpen verdieping van de Oude Vliet. (met kopie)

LAR, A 550 en 551

1646

Deel van het westeinde van Aalsmeer met de daardoor gelegde kade van de Grote Polder.

LAR, A 793

Leiden. Gasthuiswijk: enige landen van de universiteit.

GAL, PV 1262-3

De landscheiding tussen Rijnland en Schielland met daarnaast gelegen landen tussen Hildam en de Oude Leede.

LAR, A 95

De buitendijkse landen aan de Spaamdamsse dijk. 4 bladen.

LAR, A 1404-1407

1647

Landen aan het Braassemermeer onder Rijnsaterwoude. Samen met Steven van Broeckhuysen.

LAR, A 1438

Het Hoogheemraadschap van Rijnland. Samen met Steven van Broeckhuysen.

o.a. LAR, OAR 157 en UBL-BN, P 13 N 9

1648

Leidschendam. De kolk, de duikers en de verlaten.

LAR, A 787

De Grote Veender-, Lijker- en Googerpolder.

LAR, A 1017

1649
Leiden en haar heerlijkheden Oegst-
geest, Leiderdorp en Zoeterwoude.
GAL, PV 70330a

1650
De Rijn van Leiden tot Alphen met ver-
loop van de Hoge en Lage Rijndijk en
gronden in de uiterwaarden.
LAR, A 494

De Heerweg tussen Utrecht en Leiden. 3
bladen.
LAR, A 1993, 1572 en 1630

1651
Alphen. Twee geconcepioneerde watertoch-
ten, een aan de noordoostzijde en een
aan de zuidwestzijde van het dorp.
LAR, A 297

1651-1655
Drechterland, oostelijk gedeelte. F van
der Sallem, naar Dou en C. Lenartsz.
Kouter.

Idem, middelste gedeelte. Van der
Sallem, naar Dou en Kouter.

Geestmerambacht. Van der Sallem, naar
Dou en Kouter.
3 bovenstaande kaarten: AWG, geen in-
ventarisnummer, maar vermeld in col-
lectie Stadhuismuseum Enkhuizen,
BGE 2881, 2891, 3245

De vier ambachten van West-Friesland
gelegen binnen de Westfriese
Omringdijk.
AWG, geen inventarisnummer
1655
Amsterdam. De Kostverlorenwatering
met de daaraan en daarbij gelegen zaag-
molens.
LAR, A 302

Leiderdorp. Partij land in de Acht-
hovensse polder, toebehorend aan de
Leidse universiteit.
UBL-BN, P 15 N 12

1656
Kaartboek van de landen van de regulie-
ren en conventualen in Den Briel. 56
kaarten.
ARA, VTH U

1657
Het eiland Abbenes en de eigendom-
men van Rijnland daarop.
LAR, A 1363

Hillegom. Door de Haarlemmertekvaart
afgesneden landen.
LAR, 369

1658
Leiden. Cronestein: landerijen buiten de
Coepoort, tussen de Vliet en de
Zoeterwoudse weg.
GAL, PV 1242-3

Leiden. Noord-Rijnevest: percelen aan
de Binnenvestgracht hoek Zuidsingel.
GAL, PV 1022-5

Leiden. Noord-Rijnevest: percelen op de
hoek Binnenvestgracht en Nieuwe Rijn.
GAL, PV 1022-6

Leiden. Noord-Rijnevest: voorgenomen
vergroting, gelegen tussen Oude en
Nieuwe Rijn (ten oosten van de
Herengracht).
GAL, PV 1022-1

Leiden. Noord-Rijnevest: idem. Drie vrij-
wel identieke kaarten.
GAL, PV 1022-3a-c

Leiden. Noord-Rijnevest: tuinen en war-
moeslanden die voor de vergroting ge-
bruikt zullen worden. Samen met Joris
Gerstecoren.
GAL, PV 1022-4

Leiden. Slaaghwijk: landerijen aan de
Broekweg in de Brakpolder.
GAL, PV 1562-1

Leiden. Transvaalbuurt: landerijen aan
de Hoge Morsdijk bij het Gerecht.
GAL, PV 1592-4

Leiden. Zuid-Rijnevest: percelen buiten
de oude Hogewoerds poort, betrokken bij
de uitbreiding van de stad. Samen met
Joris Gerstecoren.
GAL, PV 1162-6
Leiden. Zuid-Rijnevest: idem.
GAL, PV 1162-7

Leiden. Tuin buiten de Witte Poort tus-
sen de Rijn en de Hoge Rijndijk.
LAR, A 2098

1660
Ontworpen kanaal achter Alphen.
LAR, A 298

Katwijk/Noordwijk. De voorkant der
duinen en de belendingen ervan tot de
Duindam.
LAR, A 66

De voorkant der duinen, van het scheid
van Katwijk en Wassenaar tot dat van
Delfland en Rijnland. W. Regenmortel,
1796, naar Johannes Dou.
ARA, VTH 27

Idem, 1797.
ARA, VTH 28

Kaartboek van de landen toebehoord
hebbende aan de voormalige abdij van
Leeuwenhorst, op kleiner schaal getekend
naar Jan Pietersz. Dou.
ARA, VTH R

Leiden. Noord-Rijnevest: erven aan de
Zuidsingel en de Langestraat.
GAL, PV 1022-7

Leiden. Noord-Rijnevest: gedeelte van de
Zuidsingel en de Langestraat.
GAL, PV 1022-19

Leiden. Noord-Rijnevest: gebied tussen
Waardgracht en vermoedelijk Weverstraat.
3 vrijwel identieke kaarten.
GAL, PV 1022-8a-c

Leiden. Oost-Nieuwland: gebied Gere-
gracht hoek 4e Binnenvestgracht. 2 kaar-
ten.
GAL, PV 1042-11a-b

Leiden. Rijndijkbuurt: gronden tussen de
Hogewoerds poort en de Zijlgracht.
GAL, PV 1552-2

Leiden. Waardbon: gebied van de Oude
Rijn tussen huidige Herengracht en de
Zijl.
GAL, PV 1092-8

Leiden. Zuid-Rijnevest: percelen aan de
Hogewoerd, tussen Kraaijerstraat en
Rijnstraat. 2 vrijwel identieke kaarten.
GAL, PV 1162-12a-b

Leiden. Zuid-Rijnevest: gebied tussen
Nieuwe Rijn, Vestgracht (Zoeterwoudse
singel) en Geregracht.
GAL, PV 1162-9

Leiden. Zuid-Rijnevest: ontwerp van de
straten in de vergroting ten zuiden van de
Nieuwe Rijn. Gebied tussen de Nieuwe
Rijn, Rijnstraat, 4e Binnenvestgracht,
Geregracht, Wielmaker- en Spilsteeg en
Kraaijerstraat.
GAL, PV 1162-10

Leiden. Zuid-Rijnevest: percelen tussen
Hogewoerd, Levendaal, Kraaijerstraat en
Rijnstraat.
GAL, PV 1162-11

Leiden. Zuid-Rijnevest: ontwerp van een
nieuw bolwerk aan de Hoge Rijndijk, met
landerijen tussen de Nieuwe Rijn en de
Hoge Rijndijk.
GAL, PV 3072-3

Leiden. Tuinen en gronden aan de Lage
Rijndijk, tussen Zijlpoort en Zijlbrug.
LAR, A 2089

De voorkant der duinen, beginnend aan
het scheid van Rijnland en strekkend tot
Jan den Boerslaan. W. Regenmortel naar
Johannes Dou.
ARA, VTH 26

Wassenaar. Zandputten.

LAR, A 2644

Grenzen tussen de nieuwe dijkage van Wioldrecht en Twintighoeven.

ARA, VTH 2200

Zoeterwoude. Bijlage bij rekest tot het slaan van nieuwe beschoeiingen langs de Oude Rijn. 2 plattegronden op 1 blad.

LAR, A 2091

Idem.

LAR, A 2090

1661

Bloemendaal/Vogelenzang. De voorkant der duinen en de belendingen ervan.

LAR, A 58

De hoefslagen van de Hoge Rijndijk van Bodegraven tot Katwijk. 2 bladen.

LAR, A 910-911

Koudekerk. De Scheikade tussen de Hondsdijkse polder en de Lagewaardse polder.

LAR, A 851

Leiden. Noord-Rijnevest: percelen aan de Nieuwe Rijn tussen Herengracht en Langestraat. 3 Vrijwel identieke kaarten.

GAL, PV 1022-9a-c

Leiden. Zuid-Rijnevest: gedeelte van de vergroting ten zuiden de Nieuwe Rijn. Gebied tussen de Nieuwe Rijn, 4e Binnenvestgracht en Geregracht.

GAL, PV 1162-14

Leiden. Zuid-Rijnevest: percelen aan de 2e Haver- en 2e Gortestraat en 4e Binnenvestgracht.

GAL, PV 1162-15

Leiden. Zuid-Rijnevest: erven van de 'taerling' no. 1, aan de noordzijde van de Hogewoerd, ten westen van de Rijnstraat. 3 Vrijwel identieke kaarten.

GAL, PV 1162-17a-c

Leiden. Zuid-Rijnevest: percelen aan de 4e Binnenvestgracht, 3e Haver- en 3e Gortestraat ten oosten van de Rijnstraat. 4 Vrijwel identieke kaarten.

GAL, PV 1162-16a-d

Leiderdorp. Bijlage bij rekest tot slaan van een nieuwe beschoeiing langs de Oude Rijn.

LAR, A 2092

Grensgebied tussen Rijnland en Delfland ten noordwesten van Leidschendam. Kopie van in 1630 gemaakte kaart.

LAR, A 110

Zoeterwoude. Bijlage bij een rekest tot het slaan van een nieuwe beschoeiing langs de Oude Rijn.

LAR, 2094

Idem.

LAR, A 2093

Idem. Erf met opstal aan de Hoge Rijndijk.

LAR, A 2095

1662

Leiden. Noord-Rijnevest: percelen aan de Zuidsingel, hoek Waardgracht en Zuidsingel, hoek Oranjegracht. 5 Vrijwel identieke kaarten.

GAL, PV 1022-11a-e

Leiden. Noord-Rijnevest: Oranjegracht en Waardgracht.

GAL, PV 1022-12

Leiden. Noord-Rijnevest: idem, fragment van de voorgaande kaart. 2 Identieke kaarten.

GAL, PV 1022-12a-b

Leiden. Noord-Rijnevest: percelen aan de Waardgracht en de Nieuwe Rijn. 2 Identieke kaarten.

GAL, PV 1022-13a-b

Leiden. Noord-Rijnevest: percelen aan de Langestraat, Singelstraat en Kaarsstraat tussen Binnenvestgracht en Waardgracht. 3 Identieke kaarten.

GAL, PV 1022-10a-c

Leiden. Zuid-Rijnevest: percelen tussen Hogewoerd en Utrechtse Veer ten westen van de Rijnstraat. 5 Vrijwel identieke kaarten.

GAL, PV 1162-18a-f

Kaartboek van de landen toebehoord hebben aan de abdij van Rijnsburg, gelegen in Rijnland, op kleiner schaal gekopieerd naar Jan Pietersz. Dou. Enkele kaarten op dezelfde schaal als het grote kaartboek, overige op de helft van het origineel.

ARA, VTH O

1663

Leiden. Houtkwartier: molenverven aan de Maredijk bij de Poelwetering en aan de Haarlemmertrekvaart ten zuiden van de Poelwetering de Maredijkse poldermolen en de molen de Herder.

GAL, PV 1322-4

Leiden. Houtkwartier: landerijen aan de westzijde van de Maredijk, ten noorden van de Poelwetering.

GAL, PV 1322-5

Leiden. Noord-Rijnevest: percelen aan de Oranjegracht bij de Groenesteeg. 5 Vrijwel identieke kaarten.

GAL, PV 1022-14a-e

Leiden. Noord-Rijnevest: percelen aan de Oranjegracht en de Waardgracht. 5 Vrijwel identieke kaarten.

GAL, PV 1022-15a-f

Leiden. Noord-Rijnevest: percelen aan een gedeelte van de Looierstraat en Singelstraat en de gronden tussen de Looierstraat en -gracht. 3 Vrijwel identieke kaarten.

GAL, PV 1022-16a-c

Leiden. Zuid-Rijnevest: percelen aan de Hogewoerd en het Utrechtse Veer ten oosten van de Rijnstraat. 3 Vrijwel identieke kaarten.

GAL, PV 1162-19a-c

Leiden. Zuid-Rijnevest: percelen aan de Haverstraat, Gortestraat en het Levendaal. 2 vrijwel identieke kaarten.

GAL, PV 1162-20a-b

Leiden. Zuid-Rijnevest/Oost-Nieuwland: percelen tussen Levendaal, Kraaijerstraat, 4e Binnenvestgracht en Gerestraat met 1e Haver- en Gortestraat e.o.

GAL, PV 1042-12 en 1162-20c

Het noord- en zuideinde van Waddinxveen, Broek en Bloemendaal, gelegen ter weerszijden van de landscheiding Rijnland-Schieland.

LAR, A 100

Zoeterwoude. Bijlage bij rekest voor het slaan van een nieuwe beschoeiing, de bouw van twee à drie speelhuisjes enz.

LAR, A 2087

1664

Leiden. Noord-Rijnevest: erven aan de Kaarsstraat.

GAL, PV 1022-17

Leiden. Noord-Rijnevest: percelen aan de Kaarsstraat. 3 Vrijwel identieke kaarten.

GAL, PV 1022-18a-c

Leiden. Zuid-Rijnevest: percelen tussen Pakhuisstraat, 4e Binnenvestgracht en Levendaal.

GAL, PV 1162-21

Leiden. Zuid-Rijnevest: percelen aan de 4e Binnenvestgracht en Pakhuisstraat. 2 Vrijwel identieke kaarten.

GAL, PV 1162-12a-b

Leiderdorp. Bijlage bij rekest voor het slaan van een beschoeiing, het metselen van een muur, vertimmeren van twee huizen en het planten van bomen.

LAR, A 2081

De afpaling van de ontworpen vaart nabij de Kerklaan naar Sassenheim.

LAR, A 520

1665

De polder het Nieuwland bij 's-Gravesande. Maurits Walraven, naar Johannes Dou en idem G. Bloteling.

UBL-BN, P 17 N 50

ARA, VTH 2386 en 4190

ARA, VTH 2384

1667

Leiden. Over 't Hof: gedeelte tussen Langebrug, Schoolsteeg en Papengracht. GAL, PV 1072-10

Leiden. De weg langs de noordelijke oever van de Oude Rijn van de Zijlbrug tot aan de Zijlpoort.

LAR, A 1593

Leiden. Kaart van een afstand van 500 roeden van de weg, die leidt naar de Rijsburgerpoort.

LAR, A 1594

Leiden. De toegangsweg, die leidt naar de Wittepoort.

LAR, A 1595

Leiden. Kaart van een afstand van 500 roeden van de weg, die leidt naar de Morspoort.

LAR, A 1596

Leiden. Kaart van een afstand van 500 roeden van de weg, die leidt naar de "Zweertspoort" (Hogewoerdsport).

LAR, A 1597

Leiden. Kaart van een afstand van 500 roeden van de weg, die leidt naar de Koepoort.

LAR, A 1598

Perceel land, gelegen tegen de dijk van de Oranjepolder.

ARA, VTH 2389

1669

Leiden. Wanthuisvierendeel: Koombrugsteeg.

GAL, PV 1102-7

Veur. De vervallen Veenweg en de Veurweg. 2 kaarten.

LAR, A 1612-1613

1670

Boskoop. De Waddinxveense kade.

LAR, A 812

Houtrijk en Polanen. Het Houtrak.

LAR, A 375

Leiden. Haagwegkwartier: ontwerp voor het maken van staalgronden buiten de Witte Poort. Met opgeplakt ontwerp eind 17e eeuw.

GAL, PV 1282-7

Leiden. Haagwegkwartier: idem. Alleen het gebied met concept.

GAL, PV 1282-7-a

Leiden. Haagwegkwartier: landerijen bij de stadswatermolen. Klaas Vis 1768, naar Johannes Dou.

GAL, Tresorie 1748

Zoeterwoude. Ontworpen weg langs de stadsmolenwatering.

LAR, A 1629

1671

Leiden. Tuinstadwijk: staalgronden tussen Vliet en Herenstraat ten zuiden van de Vaertsloot.

GAL, PV 1602-9

Leiden. Zevenhuizen: Gedempte Arksgracht. Jan Wiernan 1732, naar Johannes Dou.

GAL, PV 1142-8

Stuk weiland onder Voorschoten bij de Haagse Schouw.

ARA, VTH 4180

Dwarsprofiel van het Bilderdammer Verlaat in de Drecht onder Vriesekoop.

LAR, OAR 1338-b

Grond van de Drecht onder de Bilderdam, met kwakel.

Idem.

1672

Grensgebied tussen Rijnland en Delfland ten noordwesten van Leidschendam.

LAR, A 111

1673

Ontworpen bepoddering van de Oranjepolder.

LAR, A 1066

1675

Leiden. Noorderkwartier: stukken land langs de buitenzijde van de Herensingel tussen de huidige Waldeck Pymontstraat tot ca. de Prinsenstraat.

GAL, PV 1432-4

Leiden. Noord-Rijnevest: de singel en de stadswal tussen de Zijlpoort en de Hogewoerdsport.

GAL, PV 1022-20

Leiden. Transvaalbuurt: perceel warmoesland buiten de Morspoort.

GAL, PV 1592-5

Leiden. De Waard: gronden buiten de Zijlsingel, in verband met verbreding.

GAL, PV 1632-1

1676

Enige stukken land aan de 'Grote Meer' en aan de Oude Wetering bij Alkemade.

LAR, A 928

Deel van de landscheiding tussen Rijnland en Delfland bij 's-Gravenhage.

LAR, A 1783

De Veldse polder bij Voorschoten.

ARA, VTH 2315

1677

Kaartboek met percelen van de grote en kleine polders, te vergraven voor het maken van een nieuwe polderkade langs de Haarlemmermeer bij Aalsmeer. 14 kaarten.

LAR, A 1358

1679

Leiden. Stevenshof: landerijen aan de Achterwetering (thans Dobbewetering) in Voorschoten (thans Leiden) van het convent van Tethrode.

GAL, PV 1582-2

Leiden. Stevenshof: landerijen ten noorden van de Doeslaan.

GAL, PV 1582-3

Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland.

o.a. UBL-BN, P 22 N 22 (16-blads kaart) en 25 (vierblads kaart)

ARA, VTH 2469

Enkele wierikken van de Wierikker schans tot aan de IJssel met de westelijk ervan gelegen dijk.

LAR, A 1792

1681

Verbreiding van de Rijn tussen Leiden en de Haagse Schouw. Gedeelte van de Witte Poort tot aan de Oude Vliet.

LAR, A 495

Idem. Gedeelte van de Oude Vliet tot aan de Haagse Schouw.

LAR, A 496

De Rijn tussen Leiden en de Haagse Schouw met de ontworpen verbredingen. 5 bladen.

LAR, A 497-501

Het Spaame tussen Haarlem en 'het Baecken'.

LAR, A 355

Het Spaame tussen 'het Baecken' en Spaamdams.

LAR, A 336

ongedateerd:

Deel van het Spaame. Melchior Bolstra naar Dou.

LAR, OAR 383-a

Restauratie-Atelier Helmond B.V.

**voor restauratie en conservering van
papier, leer en perkament**

- boeken in leer en perkament
 - charters en zegels
 - prenten en tekeningen
 - kaarten en affiches
 - massaconservering
 - vrijblijvende offertes
-
- vacuüm-vriesdrogen

ondersteuning bij calamiteiten

- 24 uur bereikbaar bij brand- en waterschade

06-575.896.31

Panovenweg 40, 5708 HR HELMOND (NL)

Tel: 0492 - 553990 Fax: 0492 - 552442

De plattegronden van Nederlandse steden uitgegeven door Covens en Mortier

In de bibliotheek van de Koninklijke Militaire Academie (KMA) te Breda, die naast moderne werken ook veel 18de- en 19de-eeuwse boeken bevat, zijn de wanden versierd met fraai ingelijste stadsplattegronden. Op de meeste kaarten staan de namen van Covens en Mortier, maar ook de namen Blaeu en De Wit worden regelmatig vermeld. De vraag: 'hoe komen al die kaarten hier?' intrigeerde me. Om een antwoord op die vraag te krijgen, was enig onderzoek nodig naar de herkomst van de kaarten en naar de ontstaansgeschiedenis van de bibliotheek van de KMA.

De grondslag van de bibliotheek is gelegd door generaal Johan Hendrik Voet (1756 - 1832). Al in Zutphen, waar hij directeur was van de in 1789 opgerichte artillerieschool, schafte hij een aantal boeken en instrumenten aan. In 1806 werden deze meegenomen naar de School voor Artillerie en Genie te Amersfoort en in 1809 naar de Koninklijke Militaire School te 's-Gravenhage. Bij de ontbinding van dit laatste instituut wegens de inlijving van het koninkrijk Holland bij Frankrijk werden de boeken in bewaring gegeven bij de Haagse Stadsbibliotheek om in 1814 te verhuizen naar Delft, waar de Artillerie- en Genieschool gevestigd werd. Over alle vier genoemde scholen had Voet de leiding. In 1828 werd de boeken- en kaartencollectie, die inmiddels de nodige uitbreiding had ondergaan, overgedragen aan de Koninklijke Militaire Academie te Breda, waar zij tot op de dag van vandaag de basis van de bibliotheek vormt. Momenteel beslaat de collectie ruim 130.000 banden.

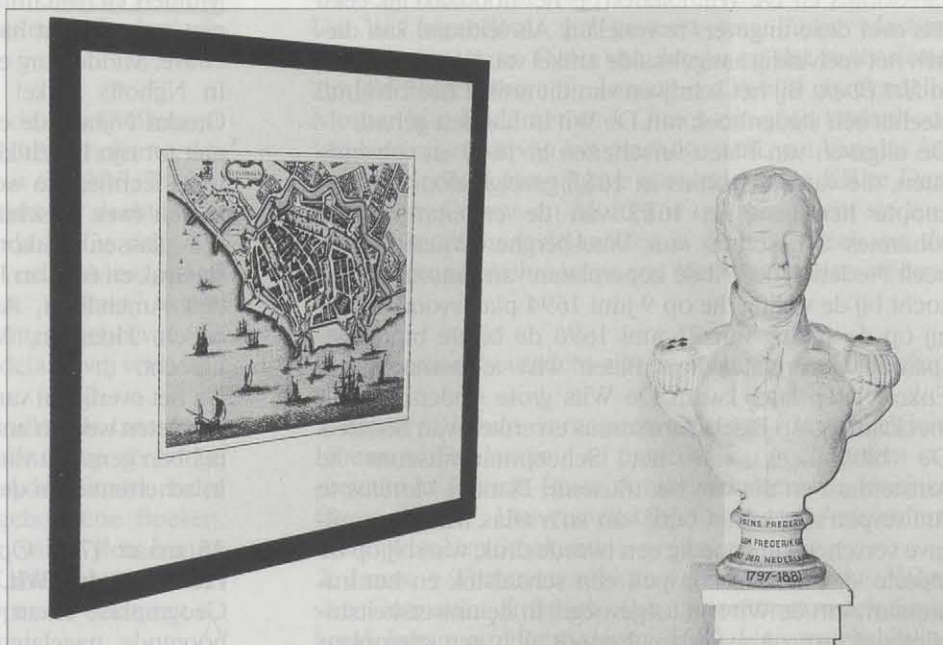
Kaarten zijn in Breda nauwelijks aanwezig behalve wat losse exemplaren en de serie van Covens en Mortier. In de kaartenverzameling is geen enkele systematiek te ontdekken. Ze varieert van de fraaie plattegrond van Alkmaar door Cornelis Drebbel uit 1597 (of is het de heruitgave uit 1747?) tot een kaartje van Tiel uit 1833 van de hand van de Gorkumse steendrukker Horneer.

Hoe de kaarten van Covens en Mortier in de bibliotheek van de KMA zijn terechtgekomen blijft onduidelijk. Het is mogelijk dat ze aan het eind van de 18de eeuw door Voet gekocht zijn. De enige exemplaren die men in die tijd nog kon kopen waren namelijk de plattegronden van Covens en Mortier. Waarschijnlijker is het echter dat een kaartenliefhebber omstreeks 1800 zijn atlas vermaakt heeft aan

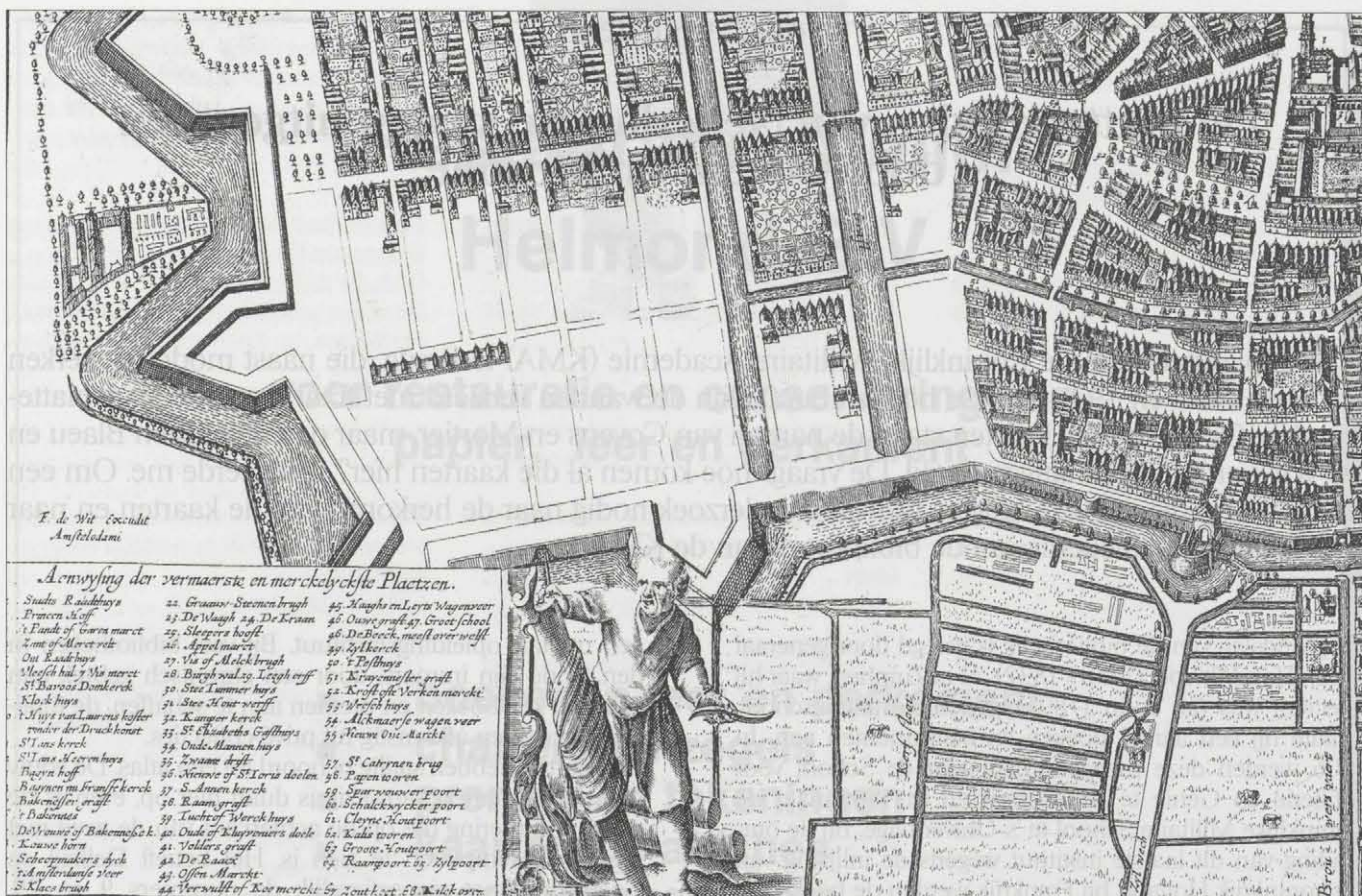
een militair opleidingsinstituut. Bij veel bibliotheken in den lande zijn immers, door een chronisch gebrek aan geld om zelf boeken en prenten aan te schaffen, de fraaiste exemplaren afkomstig uit privé-collecties.

De kaarten hebben stellig behoord tot een atlas. De vouw die in alle kaarten aanwezig is duidt hier op, evenals de oude nummering die op de achterkant van de twee niet ingelijste exemplaren te zien is. Het betreft Delfzijl en Coevorden met respectievelijk de nummers 9 en 29. Vergelijking met de oude inventarislijst (blz. 68 nr. 2825) laat zien dat deze getallen kloppen, rekening houdend met het feit dat de kaart van Dordrecht ontbreekt en dat Coevorden in de lijst als Koevorden wordt geschreven.

Waarschijnlijk is de atlas kort na de aanschaffing uit elkaar gehaald, zodat de kaarten beter getoond konden worden bij de lessen over stadsverdediging. In een tijd dat de steden nauwelijks groeiden waren deze plattegronden nog zeer goed bruikbaar. Alleen bij die steden waar in de 18de eeuw nog nieuwe verdedigingswerken tot stand waren gekomen, waren deze kaarten zo onbetrouwbaar dat ze bezwaarlijk in de lessen gebruikt konden worden. Juist van die steden bezit de bibliotheek enkele getekende

I Wijze van expositie van de plattegronden in de bibliotheek van de KMA te Breda (kaart van Vlissingen)

2a en 2b Details uit de plattegrond van Haarlem, inhoudelijk ongewijzigd maar met de impressa van respectievelijk F. de Wit en Covens en Mortier

exemplaren, zoals van Bergen op Zoom, Breda en Maastricht.

De stadsplattegronden van Covens en Mortier

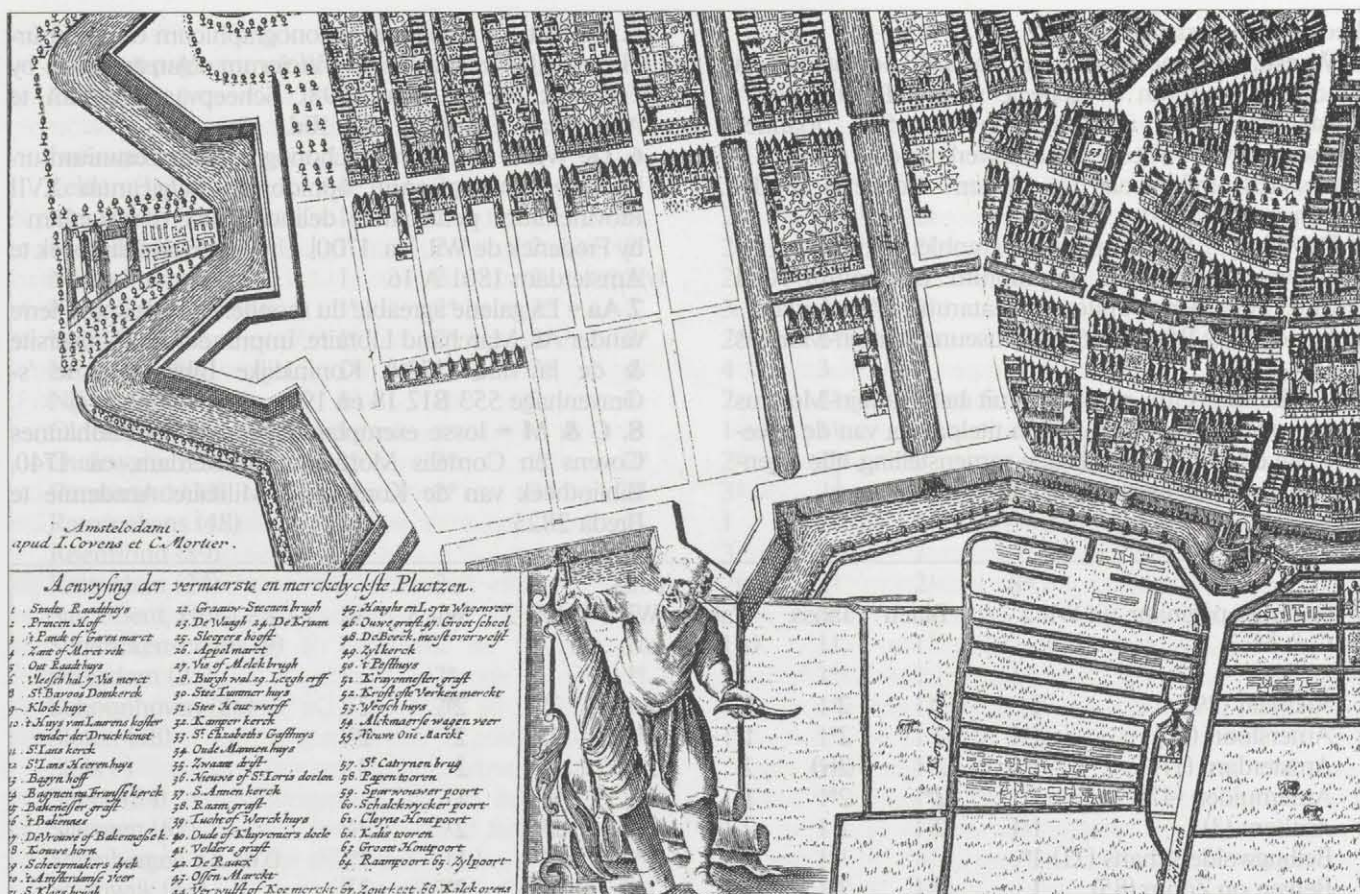
De firma Covens en Mortier gaf weinig nieuwe stadsplattegronden uit, maar maakte veelvuldig gebruik van de oude koperplaten van de uitgeverhuizen Blaeu, Janssonius en De Wit. Daarom is het noodzakelijk eerst iets over deze uitgevers te vertellen. Als leidraad kan dienen het veelvuldig aangehaalde artikel van Wouter Nijhoff in *Het Boek*. Bij het schrijven van dit artikel heeft Nijhoff slechts één stedenboek van De Wit in handen gehad.

De uitgaven van Blaeu verschenen in 1649 en volgende jaren, die van Janssonius in 1657, gevolgd door een beknopte heruitgave in 1682 van de erfgenamen van Johannes Janssonius van Waesberghe. Waarschijnlijk heeft Frederick de Wit de koperplaten van Janssonius gekocht bij de veiling die op 9 juni 1694 plaatsvond, terwijl hij op de veiling van 21 juni 1696 de bij de brand gespaarde koperplaten van Blaeu wist te bemachtigen. Enkele jaren later kwam De Wits grote stedenboek uit met kaarten van Blaeu, Janssonius en enkele van hemzelf. De bibliotheek van het Scheepvaartmuseum te Amsterdam en die van het museum Plantijn-Moretus te Antwerpen zijn in het bezit van zo'n atlas. Van deze uitgave verscheen al spoedig een tweede druk, waarbij op de meeste kaarten een kompas, een schaalstok en het impressum van de Wit zijn toegevoegd. In de universiteitsbibliotheek van Amsterdam bevindt zich een exemplaar

van deze tweede druk. Waarschijnlijk is dit de uitgave die Nijhoff gebruikte bij het schrijven van zijn artikel in 1935. In de *Atlantes Neerlandici* en in de inleiding van de facsimile-uitgave van de De Wit-atlas uit het museum Plantijn-Moretus te Antwerpen is een overzicht van de herkomst van de platen opgenomen dat vele onjuistheden bevat. Zo wordt een zevental kaarten aan verkeerde uitgevers toegeschreven, nl. Coevorden, Heusden, Muiden, Schiedam, Vianen, Weesp en Woerden. Ook is niet vermeld dat aan de koperplaten van Breda, Goes, Grave, Middelburg en Sluis het één en ander gewijzigd is. In Nijhoffs artikel worden deze fouten niet gemaakt. Omdat Nijhoff de eerste druk van De Wits stedenboek niet tot zijn beschikking had, vertoont zijn artikel wel diverse leemtes. Zo wordt niet vermeld dat van een aantal steden twee verschillende exemplaren in de diverse De Wit-atlassen voorkomen, meestal één van Blaeu in de eerste druk en één van Janssonius in de tweede druk. Het betreft Amersfoort, Amsterdam, Groningen, 's-Hertogenbosch, Heusden, Maastricht, Naarden, Nijmegen en Utrecht.

Na het overlijden van de weduwe De Wit kwamen de koperplaten weer in andere handen. Welke uitgevers gebruik hebben gemaakt van deze platen is niet geheel duidelijk. In advertenties in de *Amsterdamse Courant* lezen we:

25 maart 1710: Op de 11 April sal de **Weduwe van Frederik de Wit**, openbaarlijk verkopen, alle de Geographise Kaart en konstplaten en alle daar toe behoorende, nagelaten door den voorsz. Frederik de Wit

zalr; ook word desselfs Huys te huur of te koop gepresenteert.

17 en 24 november 1712, 30 november en 7 december 1713, 24 december 1735: Bij de **Wed. Pieter Mortier** werden uytgegeven ... alle nieuwe Plans der Stede, ... alle de kaerte van de Wit.

15 juli 1717: Tot Amsterdam by **Joachim Ottens** is te bekomen alle de sorteeringe, by de overleden Frederik de Wit nagelaten.

28 juli 1729: **Pierre van der Aa**, à Leide, a nouvellement Imprimé & vend, l'Ouvrage considerable, nommé: La Galerie agreable du Monde, ...; dirisées en LXVI. Tomes, in folio,... Dit werk zal worden gedrukt in slechts 100 exemplaren en zal nooit worden herdrukt. De prijs is f 416,- Na verloop van tijd zal de prijs verdubbelen, gezien het kleine aantal exemplaren dat gedrukt wordt. Liefhebbers die dit werk willen bezitten behoeven dit slecht te schrijven aan deze boekhandelaar (vrij vertaald).

21 en 24 mei 1735: Op den 31 May, zullen de Janssoons van der Aa ten huize van Fr. Thistlethuit, op de Lange Brug in 't kasteel van Antwerpen, te Leyden, finalyk onder de Boekverkopers verkopen, de ongebondene Boeken, Copyen en Inlandse Assortimenten, van wylen hunne Oom Pieter van der Aa; waer van de Catalogus by hen en in de andere steden by de Boekverkopers te bekomen is.

13 februari 1738: 't Amsterdam bij **Covens en Mortier** op de Vijgendam, zijn te bekomen alle kaarten, Plans en Prenten van wylen de Heer Pieter van der Aa, als mede ...

1 maart 1746: 't Amsterdam by **Covens en Mortier** zijn nieuw gemaakt en heden te bekomen, de volgende Plans van... (7 Belgische steden).

Uit deze citaten valt op te maken dat de koperplaten van De Wit eigendom zijn geweest van Pieter Mortier, Joachim Ottens en Pieter van der Aa en dat ze tenslotte zijn terechtgekomen bij Johannes Covens en Cornelis Mortier. Van P. Mortier en J. Ottens zijn geen stedenboeken bekend, maar van het prachtige werk van Van der Aa is in Nederland een uitgave aanwezig in de KB te Den Haag. Van Covens en Mortier is ook geen echt stedenboek bekend, maar de kaarten in de bibliotheek van de KMA vormen als het ware een niet-ingebonden stedenboek.

In onderstaand overzicht zijn de volgende stedenboeken gebruikt:

1. Blaeu = Novum ac magnvm theatrvm vrbium Belgicae Liberae ac Foederatae / ad presentis temporis faciem expressum a Ioanne Blaeu. Amstelaedamensis : Ioannes Blaeu, [1649]. Universiteitsbibliotheek te Amsterdam (exemplaar Van Stockum).

2. Janss. = Theatrum urbium celebriorum totius Belgii sive Germaniae Inferioris. Pars posterior. Amstelodami: apud Iohannem Ianssonium, 1657. Universiteitsbiblio-

theek te Amsterdam 1801 A 2.

3. Waesb. = Tooneel der voormaardste koop-steden en handel-plaatsen van de geheele wereld. Eerste deel. 't Amsterdam : bij d'Erfgenamen van Salr. Joannes Janssonius van Waesberge boekverkoopers, Ao. 1682. Universiteitsbibliotheek te Leiden Collectie Bodel Nijenhuis Atlas 37-1.

4. De Wit 1 = Theatrum ichonographicum omnium urbium et praecipuorum oppidorum Belgicarum XVII Provinciorum peraccurate delineatarum. t'Amsterdam : by Frederick de Wit, [ca. 1698]. Museum Plantijn-Moretus te Antwerpen.

Het gefacsimileerde exemplaar uit het Plantijn-Moretus museum vertoont, ondanks een titelpagina van de tweede editie en een iets afwijkende samenstelling, alle eigenschappen van de eerste editie.

5. De Wit 2 = Theatrum ichonographicum omnium urbium Belgicarum XVII Provinciorum. t'Amsterdam : by Frederick de Wit, [ca. 1698]. Scheepvaartmuseum te Amsterdam Cat. A III 87, L 10d.

6. De Wit 3 = Theatrum ichonographicum omnium urbium et praecipuorum oppidorum Belgicarum XVII Provinciorum peraccurate delineatarum. t'Amsterdam : by Frederick de Wit, [ca. 1700]. Universiteitsbibliotheek te Amsterdam 1801 A 16.

7. Aa = La galerie agreable du monde. A Leide : par Pierre vander Aa, Marchand Libraire, Imprimeur de l'Université & de la ville, [1729]. Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage 553 B17, 18 en 19.

8. C & M = losse exemplaren, gedrukt door Johannes Covens en Cornelis Mortier te Amsterdam, ca. 1740, Bibliotheek van de Koninklijke Militaire Academie te Breda 2825.

stad met paginanr. uit Wit 2 C & M		Blaeu	Janss.	Waesb.	Wit 1	Wit 2	Wit 3	Aa
Alkmaar (29)	1	2	2	2	2	2 ¹	2 ¹	2 ²
Amersfoort (50)	1	2	2	1	1	2 ¹	2 ¹	2 ²
Amsterdam (17)	1	2	2(v)	2	2	3 ¹	2	2
Arnhem (47)	1	2*	2*	1	1	1 ¹	1 ¹	
Arnhem (3)	1	2	2	2	2	2 ¹	2 ¹	2 ²
Bellingwolderschans (71) 1*				1*	1*	1* ¹	1 ¹	
Bergen op Zoom (85)	1	2	2	2(v)	2(v)	2 ¹	2 ¹	2 ²
Blokkzijl (66)	1	2*	2*	1	1	1 ¹	1 ¹	
Bolsward (52)	1			1	1	1	1 ¹	1 ²
Bourtange (71)	1*			1*	1*	1* ¹	1 ¹	
Breda (83)	1	2	2	1(v)	1(v)	1 ¹	1 ¹	
Brielle (28)	1	2*		1	1	1 ¹		
Coevorden (69)	1			1	1	1	1	1 ²
Culemborg (12)	1			1	1	1 ¹	1 ¹	1
Delfshaven (25)	1*	2*	2*	2*	2*	2* ¹	2 ¹	
Delft (15)	1	2	2	3	3	3 ¹	3 ¹	3 ²
Delfzijl (70)	1			1	1	1 ¹	1 ¹	1 ²
Deventer (59)	1	2	2	2	2	2 ¹	2 ¹	2 ²
Doesburg (7)	1			1(s)	1(s)	1 ¹	1 ¹	
Dokkum (55)	1			1	1	1 ¹	1 ¹	1 ²
Dordrecht (13)	1	2	2	2	2	2 ¹	2 ¹	?
Edam (32)	1*	2*	2*	3	3	3 ¹	3 ¹	3 ²
Enkhuizen (31)	1	2	2	2	2	2 ¹	2 ¹	2 ²
Franeker (53)	1	2	2	2	2	2 ¹	2 ¹	2 ²
Goes (43)	1	2*	2*	1(v) ¹	1(v) ¹	1 ¹	1 ¹	
Gorinchem (27)	1	2*		1	1	1 ¹	1 ¹	1 ²
Gouda (23)	1			1	1	1 ¹	1 ¹	1 ²
Grave (84)	1			1(v) ¹	1(v) ¹	1 ¹	1 ¹	
's-Gravenhage (39)	1	2	2	2(v) ¹	2(v) ¹	2 ¹		
Groenlo (5)	1			1(s)	1(s)	1 ¹	1 ¹	
Groningen (68)	1	2	2	1	1	2 ¹	2 ¹	2 ²
Haarlem (14)	1	2	2	2(v) ¹	2(v) ¹	2 ¹		2 ²
Harderwijk (6)	1	2	2	3	3	3 ¹	3 ¹	3 ²
Harlingen (56)	1	2	2	2	2	2 ¹	2 ¹	2 ²
Hasselt (62)	1	2*	2*	1	1	1	1 ¹	1 ²
's-Hertogenbosch (82)	1	2		1	1	3 ¹	3 ¹	3 ²
Heusden (38)	1	2		3	3	2 ¹	2 ¹	2 ²
Hindeloopen, profiel (58) 1*				1*	1*	1*	1	1*
Hoor (30)	1	2	2	2	2	2 ¹	2 ¹	2 ²
Kampen (60)	1			1	1	1 ¹	1 ¹	1 ²

stad met paginanr. uit Wit 2 C & M		Blaeu	Janss.	Waesb.	Wit 1	Wit 2	Wit 3	Aa
Leeuwarden (51)	1	2	2	3	3	3 ¹	3 ¹	3 ²
Leiden (16)	1	2	2	3	3	3 ¹		3 ²
Maastricht (86)	1	2	2	1	2	2(v) ¹	2 ¹	
Medemblik (35)	1	2	2	2	2	2 ¹	2 ¹	2
Middelburg (41)	1	2	2	2(v)	2(v)	2 ¹	2 ¹	
Monnikendam (34)	1*	2*	2*	3	3	3 ¹	3 ¹	3
Muiden (37)	1*	2*	2*	2*	2*	2* ¹	2 ¹	
Naarden (36)	1*	2*	2*	4	4	3	7	
Nijmegen (1)	1	2	2	1	2	2 ¹	2 ¹ en 5	5 ²
Oldenzaal (65)	1			1	1	1 ¹		
Oudewater (25)	1*	2*	2*	2*	2*	2* ¹	2	
Purmerend (33)	1*	2*	2*	3 ¹	3 ¹	3 ¹	3 ¹	3
Rammekens (48)	1			1	1	1	1 ¹	
Roermond (89)	1			3	3	3 ¹	7	
Rotterdam (24)	1	2	2	2(v) ¹	2(v) ¹	2 ¹	2 ¹	8 ⁴
Sas v.Gent, Hulst e.a. (-)	1*					3* ¹		
Schenckenschans (9)	1			1(s)	1(s)	1 ¹	1 ¹	
Schiedam (25)	1	2*		1*	1*	1* ¹	1	1
Schoonhoven (26)	1	2*	2*	1	1	1 ¹	1 ¹	
Sloten (58)	1*			1*	1*	1*	1	1*
Sluis (-)	1					1(s) ¹	1 ³	6
Sneek (54)	1			1	1	1 ¹	1 ¹	1 ¹
Stavoren (57)	1			1	1	1 ¹	1 ¹	1 ¹
Steenbergen e.a. (87)	1*			1*	1*	1* ¹		
Steenwijk (64)	1	2*	2*	1	1	1	1 ³	
Stevensweert (90)	1			1	1	1	7	
Tholen (44)	1	2*	2*	1	1	1 ¹	1 ¹	1 ²
Tiel (8) 1	2	2	2	2	2 ¹	2 ¹	2 ¹	
Utrecht (49)	1	2	2(v)	2	1	2 ¹	2 ¹	
Veere (46)	1	2*	2*	1	1	1 ¹	1 ¹	1 ¹
Venlo (-)	1					3 ¹	7	
Vianen (37)	1*	2*	2*	2*	2*	2* ¹	2 ¹	
Vlissingen (45)	1	2	2	2	2	2 ¹	2 ¹	2 ²
Vollenhove (63)	1	2*	2*	1	1	1	1 ¹	1 ¹
Wageningen (11)	1			3	3	3 ¹	3 ¹	3 ¹
Weesp (37)	1*	2*	2*	2*	2*	2* ¹	2 ¹	
Woerden (37)	1*	2*	2*	2*	2*	2* ¹	2 ¹	
Workum (58)	1*			1*	1*	1* ¹	1	1*
IJlst (58)	1*			1*	1*	1*	1	1*
Zaltbommel (10)	1	2	2	2	2	2 ¹	2 ¹	2 ²
Zierikzee (42)	1	2	2	3 ¹	3 ¹	3 ¹	2 ¹	
Zutphen (2)	1	2	2	3	3	3 ¹	3 ¹	3 ²
Zwartsluis (67)	1			1	1	1	1 ³	
Zwolle (61)	1	2	2	2	2	2 ¹	2 ¹	2 ¹

* = meerdere kaarten op één bladzijde

1 = kaart van Joan Blaeu

2 = kaart van Johannes Janssonius

3 = kaart van Frederik de Wit

4 = kaart van Nicolas le Fer

5 = kaart van Pieter Mortier

6 = kaart van Johannes Covens en Cornelis Mortier

7 = kaart van Carel Allard

8 = kaart van Hendrik de Leth

(v) = duidelijke veranderingen t.o.v. de vorige druk

(s) = stratenplan toegevoegd

1 = impressum van F. de Wit toegevoegd

2 = impressum van I. Covens en C. Mortier toegevoegd

3 = impressum van Pierre van der Aa toegevoegd

4 = impressum van J. Covens & Zoon toegevoegd

Ter verduidelijking de volgende opmerking bij de stad Utrecht:

De kaart van Blaeu is ongewijzigd opgenomen in Wit 2 [1], maar de nog eenvoudige afbeelding van Janssonius (2) is in Waesb. [2(v)], Wit 1, Wit 3 en Aa verrijkt met land- en jachttafereelen van de hand van Joh. van den Aveele,

terwijl op beide laatste kaarten het impressum van De Wit is toegevoegd [2¹].

Bij dit overzicht zijn enkele kanttekeningen te plaatsen:

1. In Wit 1 en Wit 2 komen, met uitzondering van Maastricht, Nijmegen en Utrecht, dezelfde kaarten voor. De meeste plattegronden zijn afkomstig van Blaeu, een kleiner deel is van Janssonius, een twaalfal zijn nieuw gegraveerd door De Wit zelf, terwijl van Naarden een kaartje van Le Fer is opgenomen. In de latere druk (Wit 3) zijn, behalve van Breda, Gouda en Kampen, geen Blaeu-kaarten meer opgenomen van de grote Noord-Nederlandse steden. Ongetwijfeld heeft dit te maken met de slechte kwaliteit van de koperplaten van Blaeu, die door veelvuldig gebruik in een niet al te beste staat meer verkeerden. Zo zijn de Blaeu-kaarten van Amersfoort, Groningen, 's-Hertogenbosch, Maastricht, Nijmegen en Utrecht in Wit 3 vervangen door exemplaren van Janssonius. Bij Gouda en Kampen ging dit niet, omdat Janssonius van deze steden slechts de oude koperplaten van Braun en Hogenberg in zijn bezit had. De koperplaten van de kleine kaartjes werden door De Wit in vieren gedeeld om andere combinaties te maken. Het betreft twee platen van Janssonius; op de ene stonden Woerden, Oudewater, Schoonhoven en Delfshaven, op de andere Vianen, Weesp, Naarden en Muiden. Dit werd veranderd in de combinaties Schiedam (Blaeu-kaart), Oudewater, Delfshaven en Woerden, Weesp, Vianen, Muiden. Van Schoonhoven werd de kaart van Blaeu genomen en van Naarden de vestingplattegrond van Nicolas le Fer. Waarom De Wit voor de afbeelding van Breda de versleten koperplaat van Blaeu (waarvan inmiddels de rechterbovenhoek was afgebroken) gebruikte is onduidelijk. Waarschijnlijk was hij niet in het bezit van de koperplaat van Janssonius.

2. In Wit 3 heeft het stedenboek bijna zijn definitieve vorm gekregen. De atlas bevat 84 kaarten van Noord-Nederlandse steden, waarvan er 38 afkomstig zijn van Blaeu, 30 van Janssonius en 16 van De Wit zelf. Van Amsterdam en Naarden zijn nieuwe platen gegraveerd en van Heusden is merkwaardig genoeg de De Wit-kaart vervangen door het oude Janssonius-exemplaar. Verder zijn de meeste kaarten voorzien van een kompas, schaalstok en impressum. Van het impressum zijn meer dan tien variaties bekend; het meest voorkomende luidt: *F de Wit excudit Amstelodami*. Alleen bij Bolsward, Coevorden, Hasselt, Hindelopen, Rammekens, Steenwijk, Vollenhove, Zierikzee en Zwartsluis komen deze toevoegingen nog niet voor. Later is dit bij enkele kaarten alsnog gebeurd, zoals we kunnen zien in de atlas van Van der Aa bij de steden Bolsward, Hasselt, Rammekens en Vollenhove en ook bij Zierikzee, waarvoor merkwaardigerwijs de oude kaart van Janssonius werd genomen in plaats van de door De Wit zelf gegraveerde kaart. De kaarten van Steenwijk en Zwartsluis bezitten hier het impressum: *'Se vend a Leide, chez Pierre vander Aa. Avec privilege.'* Alleen bij Coevorden en Hindelopen werd nooit iets veranderd, maar deze kaarten zijn ook moeilijk stadsplattegronden te noemen: Coevorden is als vesting zonder stratenpatroon afgebeeld en van Hindelopen is slechts een stadsaanzicht getekend.

3. In de atlas van Van der Aa zijn bijna alle kaarten van De Wit opgenomen, alleen de exemplaren van Brielle, 's-Gravenhage, Haarlem, Leiden, Oldenzaal, Sas van Gent en Steenbergen ontbreken. In Van der Aa's 66-delige atlas, die aanwezig is in de Library of Congress, komen deze zeven steden echter wel voor (Phillips, no. 3485). Niet alle plattegronden in Van der Aa en Wit 3 zijn gelijk. Zo staat bij Van der Aa op de kaarten van Bolsward, Hasselt, Rammekens en Vollenhove het impressum van De Wit, dit in tegenstelling tot de vier verwante kaarten in Wit 3. We kunnen hieruit concluderen dat Van der Aa in het bezit is geweest van de laatste kaarten of koperplaten die door De Wit nog niet gebruikt werden in Wit 3. Omgekeerd komt bij de steden Oudewater, Schiedam en Workum het impressum van De Wit (dat wel op de kaarten in Wit 3 staat) niet in Van der Aa voor; hier heeft Van der Aa dus gebruik gemaakt van oude kaarten van De Wit.

Van Naarden, Roermond, Stevensweert en Venlo heeft Van der Aa een kaart van Carel Allard opgenomen en van Amsterdam en Zierikzee de oude exemplaren van Janssonius. Vooral bij Zierikzee is dit merkwaardig. Bezat Van der Aa de nooit door De Wit gebruikte koperplaat van Janssonius, of had hij nog de beschikking over een paar oude Janssonius-kaarten van deze stad?

We zagen al dat de plattegronden van Steenwijk en Zwartsluis het impressum van Van der Aa bevatten; dit geldt ook voor Sluis. Kennelijk was Van der Aa in het bezit van deze koperplaten.

4. Van Covens en Mortier (uitgaven onder die naam verschenen tussen 1683 en 1761) zijn geen echte stedenatlassen bekend. Stadsplattegronden met hun impressum komen slechts voor in zogenaamde compilatie-atlassen, dat zijn atlassen bestaande uit oude kaarten met een wisselende samenstelling. Zo bevindt zich in het vierde deel van een atlas uit de Library of Congress (Phillips, no. 3448) een zestiental stadsplattegronden met hun naam. Waarschijnlijk is de verzameling van 50 stadsplattegronden in de bibliotheek van de KMA dan ook de grootste collectie die we kennen van dit uitgeversduo.

Van de 50 plattegronden komen er 47 overeen met die uit de atlas van Van der Aa; op 30 hiervan staat het impressum van Covens en Mortier, 13 kaarten zijn ongewijzigd en op 4 kaarten is het impressum van De Wit verwijderd. Dit laatste betreft de steden Culemborg, Medemblik, Monnikendam en Pumerend. Hierdoor is nauwelijks na te gaan of we bij een losse kaart van bijvoorbeeld Culemborg te maken hebben met een afdruk van Blaeu, De Wit of Covens en Mortier.

De kaart van Leiden, die niet in Van der Aa is opgenomen, siert wel één van de wanden van de bibliotheek te Breda. Van Rotterdam en Sluis zijn nieuwe exemplaren aanwezig. Bij Rotterdam is het de kaart van Hendrik de Leth met de toevoeging: *Dit plan verbeterd en accuraat nagezien 1768. 't Amsterdam by J. Covens & Zoon en bij Sluis betreft het een nieuw gegraveerde kaart met het impressum: 't Amsterdam by Covens en Mortier.*

LITERATUUR

Janssen, J.A.M.M., *Op weg naar Breda: de opleiding van officieren voor het Nederlandse leger tot aan de oprichting van de Koninklijke Militaire Academie in 1828*. 's-Gravenhage: Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf.

Koeman, C., *Atlantes Neerlandici: bibliography of terrestrial, maritime and celestial atlases and pilot Books, published in the Netherlands up to 1880*. Amsterdam: Theatrum Orbis Terrarum Ltd., 1967-1971.

Krogt, P.C.J. van der, *Advertenties voor kaarten, atlassen, globes e.d. in Amsterdamse kranten (1621-1811)*. Utrecht: HES Uitgevers, 1985.

—, *Stock catalogues of maps and atlases by Covens & Mortier: The 'Catalogus van verscheide koopere platen' of the heirs of Pieter Mortier's widow (1721) and the 'Catalogue nouveau des cartes geographiques' of Covens & Mortier (1763)*. Utrecht: HES Publishers, 1992. (Catalogi Redivivi; 8).

Nijhoff, Wouter, Het Stedebok van F de Wit, in: *Het Boek* 33 (1935/36), blz. 353-366.

Phillips, Philip Lee, & Clara E. LeGear, *A List of Geographical Atlases in the Library of Congress*. Washington: Government Printing Office, 1909-1920 (reprint: Amsterdam 1971)

Wit, Frederick de, *Theatrum ichnographicum omnium urbium et praecipuorum oppidorum Belgicarum XVII Provinciarum peraccurate delineatarum* [Facs. uitg.]. Amsterdam: Van Hoeve, 1980.

SUMMARY

The Dutch town plans published by Covens and Mortier

The library of the Royal Military Academy in Breda holds a remarkable set of town plans. Published in the eighteenth century by the Amsterdam firm of Covens & Mortier, the maps are now framed behind glass and hung up. They may in former times have played an instructive role in the defence of towns. The set may be looked upon as a town book, here complete in loose sheets.

The author has taken Wouter Nijhoff's, article on Frederick de Wit's town books as his starting point. This article appears to contain several omissions however. Later publications as, for instance, Koeman's *Atlantes Neerlandici*, and the introduction to the facsimile of De Wit's town book (after the copy in the Museum Plantin-Moretus), appear to contain a number of incorrect data.

Having seen the rare set of Covens & Mortier plans in Breda, and having examined more copies of both De Wit's town book and the preceding ones by Joan Blaeu and Johannes Janssonius, the author here presents a completely revised table, with commentary, showing the complicated carto-bibliographical history of the town plans in question.

PAULUS SWAEN INTERNET AUCTION

The Netherlands

Look for more details
<http://www.swaen.com>

Map auctions
in march
and
november

INCLUDING 500 FINE
AND RARE MAPS OF AMERICA
AND OTHER PARTS OF THE WORLD.

Email: paulus@swaen.com

PHONE + 31 (40) 2853571 FAX + 31 (40) 2854075

P.J. KIPP RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 2516010

Conservering van kaarten met behoud van
authenticiteit

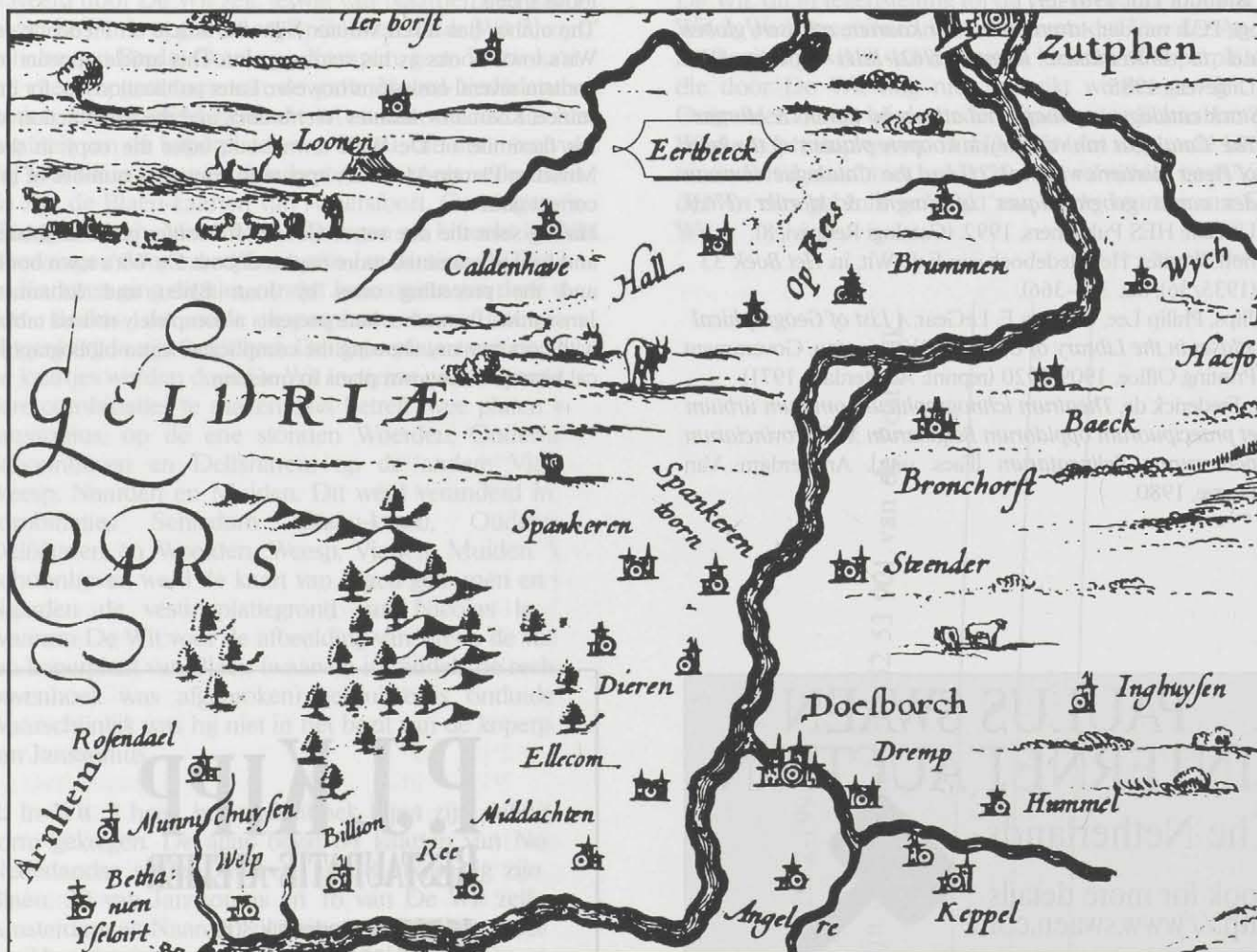
Verzorging van grote formaten, inclusief
passepartout en lijstwerk

Tentoonstellingsgereed maken van kaarten
voor opstellingen

Vervaardigen van zuurvrije dozen voor de
kaartenverzameling

Restauratie van atlassen, reisverslagen en
dergelijke

Restauratieatelier Paul Peters

Restaureren en conserveren van:
Prenten en Grafiek
Atlassen
Globes

Drukken: Het facsimileren van oude kaarten

Weverweg 9
6961 KM

Eerbeek

Tel. 0313 - 654466

Renswoude 1832: recent voorbeeld uit de reeks kadastrale atlassen van Nederland

In de literatuurlijst van *Caert-Thresoor* staan regelmatig nieuwe titels van kadastrale atlassen die tot stand gekomen zijn op initiatief van verschillende provinciale werkgroepen.

Nu ook van de provincie Utrecht een eerste (en inmiddels al een tweede) atlas verschenen is, leek het de redactie van *Caert-Thresoor* een aardig idee om behalve dit eerste deel te bespreken ook de balans voor heel Nederland weer eens op te maken. Dat laatste is al eerder gebeurd, maar dat is inmiddels al weer een aantal jaren geleden. Het artikel "De uitgave van kadastrale atlassen van Nederland" (*Caert-Thresoor* 10 (1991), 3 blz. 47) geeft behalve algemene informatie ook een overzicht van de tot die tijd uitgegeven atlassen.

Maar nu eerst Renswoude.

In 1992 is de Werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht gevormd, bestaande uit vertegenwoordigers van het Rijksarchief in de provincie Utrecht, de Stichting Publikaties Oud-Utrecht (SPOU), de Dienst voor het Kadaster en de Openbare Registers in Utrecht, de Stichting Stichtse Geschiedenis (SSG) en de Provinciale Archiefinspectie. Begin 1995 werd een projectcoördinator aangesteld. Doel van het project is om per gemeente een uitgave te laten verschijnen als co-productie van de werkgroep en de lokale instellingen.

Als eerste deel is Renswoude verschenen. De uitgave kwam tot stand in samenwerking met de Historische Vereniging Oud-Renswoude. D.T. Koen, medewerker van het Rijksarchief heeft de inleiding geschreven.

Voor zover nog niet bekend: in 1832 is in Nederland het Kadaster ingevoerd met het doel een uniforme heffing van de grondbelasting mogelijk te maken en de rechtszekerheid inzake het eigendom en andere zakelijke rechten op onroerend goed te bevorderen. De basis van de kadastrale administratie werd gevormd door twee onderdelen: de minuutplannen en de zogenaamde Oorspronkelijke Aanwijzende Tafels (OAT's). Deze zijn per gemeente opgesteld. Aanvankelijk vormde iedere burgerlijke gemeente tevens een kadastrale gemeente. Ten gevolge van grenscorrecties en gemeentelijke herindelingen zijn deze begrippen in de loop van de 19de en met name de 20ste eeuw in steeds mindere mate gaan dekken.

De administratieve organisatie in Utrecht werd per departement opgezet. Het departement Utrecht was verdeeld in zes arrondissementen. Hoewel in 1810-1811 al opmetingen en karteringen hadden plaatsgevonden, het zgn. Hollandse kadaster, vonden vanaf 1812 systematische metingen plaats volgens Frans model. De voorschriften hiervoor stonden beschreven in de *Methodique Verzameling de Wetten, decreten, reglementen, Instructiën en Decisiën, betreffende het Cadaster van het Fransche Rijk*, kortweg genoemd *Methodique Verzameling*.

Op 1 oktober 1832 trad het Kadaster formeel in werking. In de provincie Utrecht vielen de grenzen van de nog maar net gevormde gemeenten veelal samen met die van

de voormalige gerechten. Maar nu moesten deze grenzen nauwkeurig vastgelegd en omschreven worden.

Een probleem na 1832 was het bijhouden van de wijzigingen. Verschillende manieren zijn hiervoor bedacht, bijvoorbeeld registratie in de *Suppletoire Aanwijzende Tafels* (SAT's), die dezelfde indeling hadden als de OAT.

Onderzoek per gemeente zal uitwijzen wat van al dit materiaal bewaard is gebleven.

Voorzitter van de Historische Vereniging Oud-Renswoude E.J. Wolleswinkel geeft vervolgens een beschrijving van de Kadastrale gemeente Renswoude in 1832. Hij gaat in op de gerechtelijke indeling, de ligging en het ontstaan van Renswoude.

Bij het vastleggen van de grenzen in de 18de eeuw heeft de landmeter Isaac van den Heuvel een rol gespeeld. In 1818 heeft A. van Giezen de kadastrale minuutplannen vervaardigd. Het verzamelplan was op schaal 1:10.000 getekend. De oorspronkelijke schaal van de minuutplannen was 1:1.250 en 1:5.000. Het grondgebied van Renswoude was in vijf secties verdeeld. Hiervan zijn negen minuutplannen gemaakt in totaal.

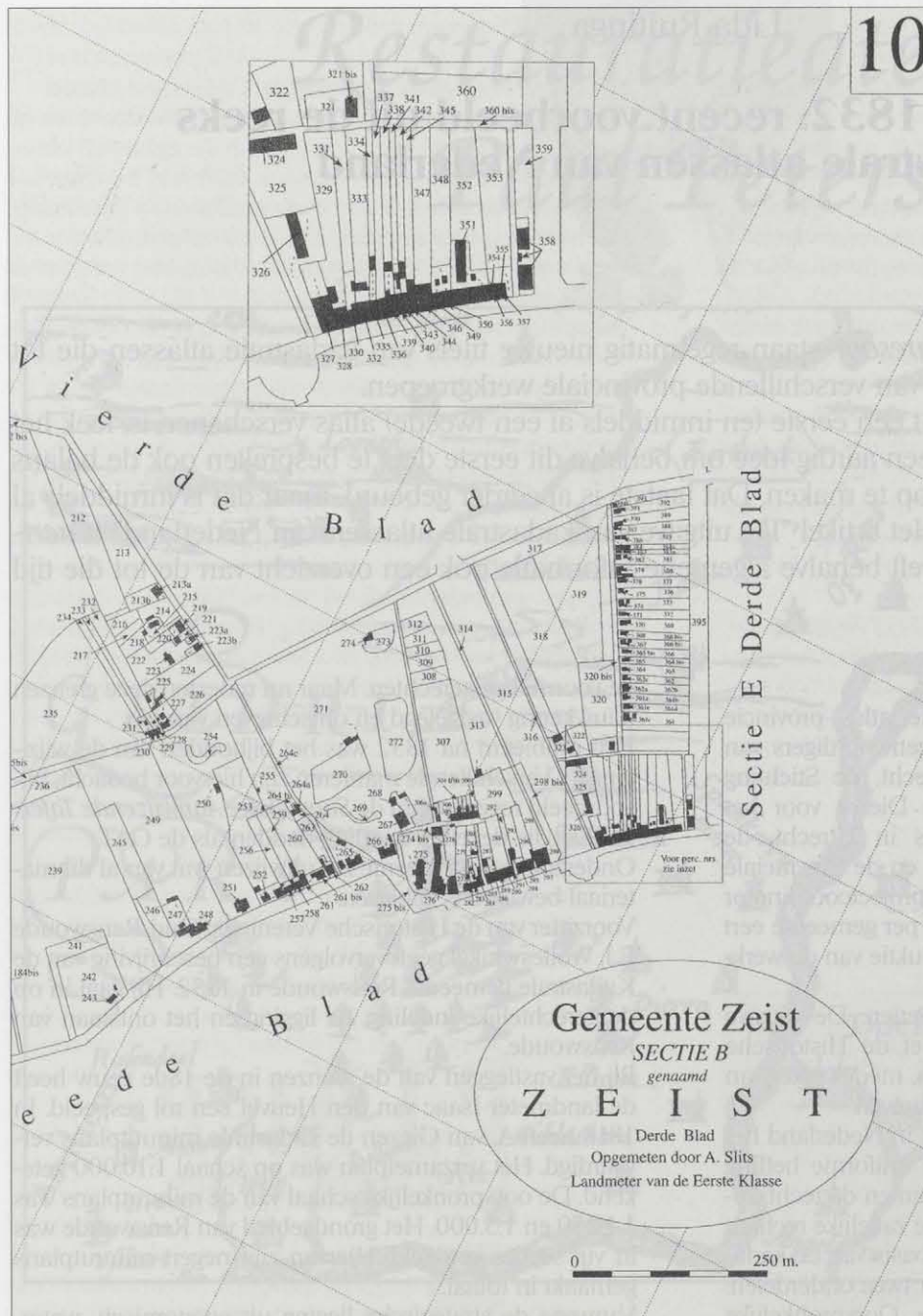
Vanwege de strategische ligging uit economisch, waterstaatkundig en militair gezichtspunt komt dit gebied op veel kaarten van de Gelderse Vallei voor en is vergelijkend onderzoek goed mogelijk. Zo blijkt bijvoorbeeld dat het grondgebruik tussen 1640 en 1832 nauwelijks gewijzigd is.

Ruimschoots aandacht wordt besteed aan veldnamen. Een lijst met veldnamen met verwijzing naar de secties is opgenomen.

Dan volgt de OAT met enkele aanvullende tabellen en een index op eigenaren en beroepen. Het wordt de onderzoeker zeker gemakkelijk gemaakt.

Bij de uitvoering is gekozen voor een oblong formaat. Opmerkelijk is dat tot nu toe elke provincie met een eigen steeds weer andere uitvoering voor de dag komt. Het werk is geïllustreerd met een aantal kaarten en foto's. De minuutplannen zijn losbladig bijgevoegd. Ze zijn eenmaal gevouwen, maar desalniettemin wel geschikt om te kopiëren, indien nodig. Overigens zijn de minuutplannen ten behoeve van deze uitgave omgezet in een digitaal bestand door studenten kartografie onder leiding van de Vakgroep

Voorbeeld van een deel van een kaart-bijlage uit de Kadastrale Atlas Provincie Utrecht, deel 2 Zeist.

3. Weststellingwerf: ten zuiden van de Linde. - 1989
4. Frenstjerteradiel en Frenstjer. - 1990
5. Baarderadiel. - 1992
6. Raarderhim en Utingeradiel. - 1993
7. Ljouwert. - 1994
8. Hinnaarderadiel. - 1994

Kadastrale atlas van Drenthe 1832

01. Ruinen. - 1986
02. Roden. - 1986
03. Gieten. - 1986
04. Eelde. - 1987
05. Gasselte. - 1987
06. Hoogeveen. - 1987
07. Borger. - 1987
08. Assen. - 1987
09. Dwingeloo. - 1989
10. Havelte. - 1989
11. Peize. - 1990
12. Sleen. - 1990
13. Rolde. - 1992
14. Ruinerwold. - 1995

Kadastrale atlas van Overijssel

1. Ambt Delden, Stad Delden. - 1994
2. Dalfsen. - 1994
3. Raalte. - 1995
4. Heino. - 1995
5. Hardenberg. - 1996

Eerder verschenen buiten de bovengenoemde reeks om:
Steenwijk. - Steenwijk: Historische Vereniging Steenwijk en Omstreken, 1990

Kartografie van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Universiteit Utrecht.

De volledige titel van de atlas is als volgt:

Renswoude in 1832: grondgebruik en eigendom / Werkgroep Kadastrale Atlas provincie Utrecht, Historische Vereniging Oud-Renswoude. - Utrecht: Werkgroep Kadastrale Atlas Provincie Utrecht, 1995. - 93 p.: ill.; 21 x 30 cm + 10 krt. - Met lit.opg. - ISBN 90.75602.01.4. - Prijs f 39,50.

Dan volgt nu een aangepast en uitgebreid overzicht van de tot nu toe verschenen kadastrale atlassen, waarbij ik uitga van de stand in januari 1997.

Kadastrale en prekadastrale atlas fan Fryslân 1640-1832

1. Barradiel en Hams. - 1988
2. Weststellingwerf: ten noorden van de Linde. - 1989
- Weststellingwerf: Floreencohier 1858. - 1989

Kadastrale atlas van Gelderland

01. Oosterbeek, Doorwerth, Renkum. - 1985
02. Arnhem. - 1986
03. Lunteren. - 1987
04. Doesburg. - 1988
05. Elden. - 1989
06. Nijkerk. - 1989
07. Rozendaal. - 1989
08. Brummen, Hall. - 1990
09. Scherpenzeel. - 1990
10. Wageningen. - 1991
11. Vaassen. - 1992
12. Zutphen. - 1992
13. Bennekom. - 1993
14. Gorssel, Almen, Kring van Dorth. - 1993
15. Putten. - 1993
16. Steenderen. - 1994
17. Wehl. - 1994

18. Ammerzoden. - 1995
19. Batenburg. - 1995
20. Didam. - 1995
21. Ede. - 1995
22. Zevenaar; Oud-Zevenaar. - 1995
23. Velp. - 1996

Eerder verschenen, buiten de bovengenoemde reeks om:

- a. Rozendaal. - De Steeg : Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal, 1964
- b. Rheden. - De Steeg : Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal, 1970

Kadastrale atlas van Noord-Holland 1832

1. Uitgeest. - 1990
2. Alkmaar. - 1990
3. Bergen. - 1990
4. Koedijk, Oudorp, Sint-Pancras. - 1991
5. Aalsmeer inclusief Kudelstaart, Kalslagen. - 1994
6. Graft, De Rijk. - 1996

Kadastrale atlas Zuid-Holland 1832

1. Schoonhoven. - 1994
2. Warmond. - 1996
3. Hillegom. - 1996

Kadastrale atlas van Zeeland 1832

- Serie Zuid-Beveland
1. Goes, Kloetinge. - 1987

Serie Oost Zeeuwsch-Vlaanderen

1. Hulst, St. Jansteen. - 1988

Serie Tholen

1. St. Maartensdijk, Scherpenisse, Stavenisse. - 1989

Serie West Zeeuwsch-Vlaanderen

1. Sluis, Heille, St. Anna ter muiden, Retranchement. - 1990

Sint Philipsland, waarin opgenomen het historisch kadaster 1645-1832. - 1992

Serie Walcheren

1. Veere, Vrouwenpolder, Serooskerke, Gapinge. - 1993

Serie Schouwen-Duiveland

1. Bruinisse, Nieuwerkerk, Oosterland en Ouwerkerk. - 1994
2. Zierikzee. - 1995

Kadastrale atlas provincie Utrecht

1. Renswoude. - 1995
2. Zeist. - 1996

Kadastrale atlas Noord-Brabant

1. Geertruidenberg. - 1994

Voor informatie en bestellingen kunt u terecht bij de volgende adressen.

Werkgroep Kadastrale en Prekadastrale Atlas van Friesland 1640-1832
Fryske Akademy

Doelenstraat 8
8911 DX Leeuwarden
Postbus 54
8900 AB Leeuwarden
tel. 058-2131414

Stichting Kadastrale Atlas van Drenthe 1832

p/a Rijksarchief in Drenthe
Brink 4
9401 HS Assen
Postbus 595
9400 AN Assen
tel. 0592-313523

Stichting Kadastrale Atlas Overijssel 1832

p/a Rijksarchief in Overijssel
Eikenstraat 20
8021 WX Zwolle
tel. 038-4540722

Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland 1832

p/a Rozendaalselaan 14
6881 LC Velp
tel. 026-3634474

Stichting Kadastrale Atlas Noord-Holland

p/a Rijksarchief in Noord-Holland
Kleine Houtweg 18
2012 CH Haarlem
tel. 023-5319525

Stichting Kadastrale Atlas Zuid-Holland

p/a Provinciale Archiefinspectie Zuid-Holland
Postbus 11547
2502 AM Den Haag
tel. 070-4416487

Stichting Kadastrale Atlas Zeeland

p/a Rijksarchief in Zeeland
St. Pieterstraat 38
4331 EW Middelburg
tel. 0118-638920

Werkgroep Kadastrale Atlas provincie Utrecht

p/a Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht
Alexander Numankade 199
3572 KW Utrecht
tel. 030-2866611

Stichting Kadastrale Atlas Noord-Brabant

p/a Stichting BRG
Postbus 1104
5200 BD 's-Hertogenbosch
tel. 073-6146193

SUMMARY

Renswoude 1832: recent example from the series cadastral atlases of the Netherlands

On the occasion of the publication of the first volume of the cadastral atlases of the province of Utrecht this article pays attention to this atlas, entitled Renswoude in 1832 :

land-use and property. The book gives an introduction to the Dutch land-registry in the 19th century, a description of the (cadastral) history of Renswoude and a list of plots and owners. Reproductions of the field plots are included. The second part of the article contains an updated list of addresses of the provincial foundations and the atlases published till november 1996 (confer *Caert-Thresoor* 10 (1991)3, p. 47).

Register op Caert-Thresoor

Binnenkort verschijnt het register op de eerste vijftien jaargangen jaargangen (1982-1996) van *Caert-Thresoor*.

Het is samengesteld door Jan Cremer en J. W. F. Voogt.

Behalve een geïntegreerde alfabetische index op personen, geografische namen en zaken, bevat het twee lijsten van artikelen (op auteur en thema) en een lijst van gerecenseerde werken.

Voor f 27,50 is het register bij de redactie te bestellen met behulp van de in dit nummer bijgevoegde kaart.

antiquariaat

DE RIJZENDE ZON

Poststraat 8, 5038 DH Tilburg

Tel.: 013-5360337

Fax: 013-5361450

Geopend: dinsdag t/m zaterdag 12-17 uur

Brabantica
Scandinavica

Nabije Oosten

Verre Oosten

Niet-westerse Boeken

Reizen

Anthropologie

Speciaal voor atlassen 1840-1940

cat. 39: Scandinavica-Arctica

BURGERSDIJK & NIERMANS

Templum Salomonis

>> Auctioneers of Books & Prints since 1894 <<

In our next auction, 13-15 May 1997,

i.a. the libraries of:

Mr. Dr. J. Belonje

History of Culture of The Netherlands & Western Germany,

Genealogy, Heraldry, & a Large Section of Old Manuscripts

&

Prof. Dr. J.W. Schulte Nordholt

History of America, Art

Illustrated catalogue on request (17,50, incl. postage)

Nieuwsteeg 1, 2311 RW Leiden

The Netherlands

Tel. 071-5121067/ 5126381

Fax 071-5130461

Varia Cartographica

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. Lida, Vrije Universiteit, Kaartenverzameling, De Boelelaan 1103, 1081 HV Amsterdam, fax (020) 444 5259, e-mail: A.H.Ruitinga@ubvu.vu.nl

Varia is ook te raadplegen op internet: <http://kartoserver.frw.ruu.nl/html/staff/krogt/caert/varia.htm>

Caert-Thresoor prijs ter bevordering van de historische kartografie in de Nederlanden

De bedoeling van de prijs is degenen in Nederland en Vlaanderen, die zich voor de historische kartografie interesseren en die zich niet beroepsmatig daarmee moeten bezighouden, te stimuleren een bepaald onderwerp der historische kartografie te bestuderen en daarover een artikel in *Caert-Thresoor* te schrijven.

een prijs van duizend gulden

een prijs van vijfhonderd gulden

1. De prijs wordt uitgeschreven in het eerste nummer van elke jaargang van *Caert-Thresoor*; te beginnen met de jaargang 1997. In deze bekendmaking zal het doel van de prijs duidelijk worden uiteengezet.
2. Mededinging kan geschieden door publikatie van een origineel artikel over historische kartografie in de lopende jaargang van vier of meer nummers.
3. In aanmerking komen alleen artikelen van een minimum aantal van 2000 woorden.
4. Een jury van drie personen beslist na het verschijnen van het laatste nummer van iedere jaargang met meerderheid van stemmen aan wie de prijzen zullen worden toegekend. De jury staat onder voorzitterschap van de hoogleraar in de historische kartografie aan de Universiteit Utrecht, die de twee andere juryleden aanwijst.
5. De uitslag wordt in het eerste nummer van de nieuwe jaargang bekend gemaakt.
6. Uitgesloten van mededinging zijn:
 - de redactieleden van *Caert-Thresoor*
 - de stafleden van het onderzoeksprogramma Explokart van de Universiteit Utrecht.
 - degenen die het artikel uit hoofde van hun beroep of functie geschreven hebben.
7. De prijzen zullen ten minste gedurende tien jaren worden uitgeschreven en de toegezegde bedragen zullen daarvoor worden gereserveerd.

Toelichting

Het aantal belangstellenden voor de historische kartografie in de Nederlanden neemt gelukkig gestadig toe. De deelname aan de periodieke studiedagen is daarvan een duidelijk teken. Toch

zijn er betrekkelijk weinigen onder degenen die zich niet uit hoofde van hun beroepswerkzaamheden met oude kaarten bezighouden, die er toe komen eens een bepaald onderwerp ter hand te nemen en daarover aan *Caert-Thresoor* een artikel aan te bieden. De bedoeling van het uitschrijven van deze prijs is daartoe een aansporing te zijn. De Nederlanden kunnen op historisch-kartografisch gebied op een indrukwekkend verleden bogen, dat vergeleken met de beoefening van de geschiedenis en van de kunstgeschiedenis nog te weinig tot zijn recht gekomen is. Er is nog veel te doen. Veel in de laatste decennia teruggevonden en nog steeds opduikend kaartmateriaal vraagt in zijn geografische, historische en biografische context om bestudering, bewerking en publikatie. Deze prijs wordt uitgelooft in de hoop dat meer dan in het verleden liefhebbers van de historische kartografie een onderwerp - hoe beperkt ook - ter hand zullen nemen en daarover een artikel van de voorgestelde bescheiden omvang zullen inzenden.

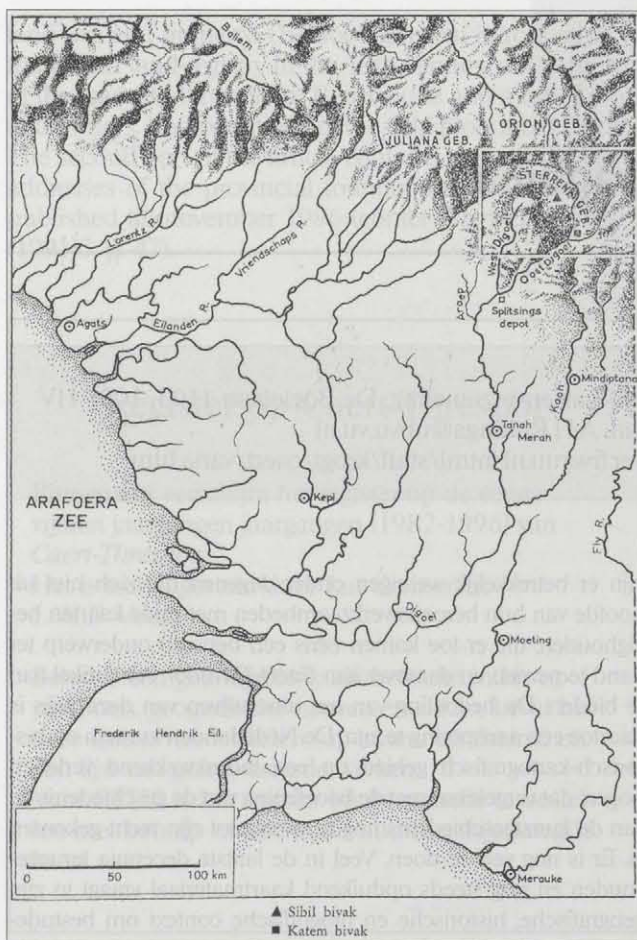
Redactie Caert-Thresoor

De redactie van *Caert-Thresoor* heeft een aantal wijzigingen ondergaan. Na een voorzitterschap van zes jaar heeft Dirk de Vries afscheid genomen. Hij heeft zich gedurende deze periode zeer verdienstelijk gemaakt voor het tijdschrift. Nu kan hij zich met dezelfde toewijding storten op zijn proefschrift. De redactie is met maar liefst drie nieuwe leden versterkt. Eind vorig jaar is de redactie aangevuld met Wim Ligtdag, werkzaam als historisch geograaf bij het Arctisch Centrum van de Rijksuniversiteit Groningen. Begin dit jaar begroeten we René Haubourdin van het Algemeen Rijksarchief in Den Haag en Drs. Marco van Egmond, thans werkzaam als freelance historisch kartograaf.

Studiedag NVK-Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie te Leiden op 11 april 1997

Op vrijdag 11 april a.s. wordt er weer een studiedag door de werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie georganiseerd. De dag zal gehouden worden in het Gemeentearchief van Leiden en zal in het teken staan van de Nederlandse stads-kartografie. De aanleiding is het verschijnen van het deel Leiden in de reeks die de Stichting Historische Stadsplattegronden uitgeeft. In het Leidse gemeentearchief zal de tentoonstelling *Leiden in Kaart* te zien zijn. Een bezoek aan deze tentoonstelling maakt deel uit van het programma. Het (voorlopige) programma is als volgt:

Met Kapmes en Kompas. Kaart gevoegd bij Verstappens artikel over de voorlopige geomorfologische resultaten van de expeditie naar het Sterrengebergte in Nederlands Nieuw-Guinea, gepubliceerd in het Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap 77 (1960) (Foto: Koninklijke Bibliotheek).

Dr. Ch. van den Heuvel (titel lezing nog niet bekend);
Drs. M.M.Th.L. Hamelers, Amsterdamse uitgiftekaarten: een nog niet eerder bestudeerd fenomeen binnen de stadskartografie;
P.J.M. de Baar, De (kaart)collectie van het Gemeentearchief Leiden;
Prof.dr. S. Groenvelt, De methodiek bij het onderzoek van de Leidse stadsplattegronden;
Drs. R.C.J. van Maanen, Toelichting op de tentoonstelling *Leiden in kaart*.

De deelnamekosten bedragen f 30,- (NVK-leden betalen f 25,-). In dit bedrag is inbegrepen een exemplaar van de NVK-publikatiereeks met de te publiceren lezingen.

De deelnamekosten zijn exclusief lunch. Op loopafstand (10 minuten) kan in de mensa van de Universiteit gelunchd worden. Ook op circa 10 minuten loopafstand zijn eetgelegenheden in het centrum van Leiden. Op het eind van de middag zal, zoals inmiddels gebruikelijk nog een drankje geserveerd worden.

Opgave is mogelijk door genoemd bedrag over te maken op girorekening 1670043 van M.M.Th.L. Hamelers te Maarssen onder vermelding van 'Deelname studiedag WGK 11 april 1997'. Inlichtingen zijn ook bij hem te verkrijgen: maandag t/m donderdag, Gemeentearchief Amsterdam: (020) 572 0300 (direct) / 572 0202 (algemeen).

Verslag Studiedag NVK-Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie op 25 oktober 1996

Deze studiedag die als onderwerp de Nederlandse kartografische bijdrage aan het wereldbeeld had, werd gehouden in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Het was de 15e keer dat de WGK een studiedag organiseerde. De laatste drie jaren werden er zelfs twee studie(mid)dagen per jaar gehouden. Bekend is reeds, dat de 16de studiedag op 11 april 1997 in het Gemeentearchief in Leiden gehouden zal worden.

De eerste spreker was prof.dr. G. Schilder. Hij gaf aan de hand van een aantal dia's van kaarten een overzicht gaf van een aantal belangrijke Nederlandse ontdekkingsreizen en de kaarten, die hieruit voortkwamen. Te noemen zijn onder meer reizen die ondernomen werden om een nieuwe noordoost-passage naar de oost te vinden. Hierbij werden onder andere Bereneiland, Spitsbergen en Nova Zembla met een bezoek vereerd. Ook werden er reizen ondernomen met het doel een nieuwe route naar de oost te vinden via het zuidelijke puntje van Zuid-Amerika. Hierbij werd Straat Magellaan doorvaren, en werden de Falkland eilanden, Kaap Hoon, de Koerilen, Australië, Tasmanië, Nieuw Zeeland en Nieuw Guinea bezocht. In een aantal gevallen was de gedrukte kaart de publikatie van het reisverslag ver vooruit. De spreker wees nog op zijn 'stokpaardje', zoals hij het noemde: de betekenis van kartografische bronnen wanneer schriftelijke informatie ontbreken.

De voormalige conservator van het Rijksprentenkabinet, de heer M.D. Haga, gaf een inleiding over de Atlas-Gordon, welke zich in het genoemde kabinet bevindt. De Schots-Nederlandse officier kwam in Zuid Afrika terecht, waar hij van 1774-1795 verbleef. Van de reizen die hij in dienst van de VOC in het binnenland maakte zijn 450 tekeningen en 17 kaarten bewaard gebleven. Het blijkt dat Gordon in zijn tekeningen de natuur zeer getrouw en betrouwbaar weergegeven heeft. Ook de kaarten, er is er één bij van maar liefst 7,5 m lengte, bevatten vele aantekeningen en waardevolle illustraties. Van alle toponiemen en veldnamen op de kaarten bestaat een recent vervaardigde, handgetypte versie met 2500 items. Spreker pleitte voor het in druk doen uitgeven van deze lijst ten behoeve van een groter publiek. De oorspronkelijke, in het Nederlands geschreven journaal van Gordon werden in 1964 teruggevonden. Hieruit is ook veel topografische en natuurhistorische informatie te putten. Het is een interessante collectie van zowel tekeningen als kaarten die voortkomt uit één bron en uit één periode. De kaarten van Gordon zijn bovendien het uitgangspunt geweest voor verschillende latere karteringen in Zuid Afrika.

Een bijzonder indringend overzicht over de rol van het in 1873 opgerichte Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap bij de openlegging van tropisch Nederland (het toenmalige Nederlands Indië, Suriname) werd gegeven door prof.dr. E.J. Ormel sr. Naast een beschrijving van de grote namen, die het KNAG hebben voortgestuwd, beschreef de spreker zowel geslaagde, als mislukte expeditie, die tussen 1880 en 1960 door dit, bij tijd en wijlen als zeer elitair geziene gezelschap werden geïnitieerd. Het betrof voornamelijk Sumatra, Borneo, Ceram, Aroe eilanden, Nieuw Guinea en Suriname. Belangrijk waren twee fondsen: het Veth-fonds en het Junghuhn-fonds. Een ambivalente verhouding bestond met de soms concurrerende Treub-maatschappij. In 1928 werd voor het eerst luchtkartering toegepast. Helaas ondervond het Genootschap niet altijd de zo broodnodige medewerking van de Nederlandse overheid, die andere politieke inzichten had. Op kleinere schaal heeft het genootschap wel veel successen geboekt: vele jonge onderzoekers hebben zich dank zij de financiële steun van het KNAG kunnen profileren. Tentoonstellingen en publikaties (het *Tijdschrift van*

het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap) wekten veel belangstelling in ons land. Veel gegevens werden verwerkt in de Atlas van Tropisch Nederland, verschenen in 1938 (met een facsimile in 1990).

Het waren leraren Aardrijkskunde die het Genootschap hebben opgericht, het waren oud-Indiëgangers en genie-officieren die het Genootschap groot maakten, en thans blijkt dit Genootschap, in 1967 gefuseerd met een tweetal aanvankelijk afvallige groeperingen, de nadruk te leggen op de verbetering van het onderwijs in aardrijkskunde op onze scholen.

Vervolgens vertelde Jan Werner, conservator van de kaartencollectie van de UB Amsterdam, over de sinds 1880 in de UB in beheer zijnde kaartencollectie van het KNAG. Hoewel deze belangrijke collectie voornamelijk gevormd is uit schenkingen van J.P. Six (zeekaarten op perkament en handgetekende paskaarten uit de 17de eeuw) en de aankoop van 14.000 kaarten (collectie Muller), wordt door een bescheiden aankoopbeleid nog steeds voor uitbreiding gezorgd. Op enkele dia's kregen wij enkele pronkstukken uit deze collectie te zien. Helaas is de vroegere gewoonte, waarbij van Nederlandse produkties automatisch een exemplaar in de collectie van het KNAG terecht kwam, thans niet meer in gebruik, zodat nu van elke nieuw verschenen kaart een exemplaar moet worden aangekocht.

Als voorbereiding op de te bezoeken tentoonstelling *Met kapmes en Kompas: vier eeuwen Nederlandse ontdekkingen en reisverslagen*, gaf drs. P. Morée een toelichting vooraf. Hoewel de tentoonstelling enkele produkten van vroege ontdekkingsreizen te zien gaf (onder andere de ontdekking van het Paaseiland door Roggeveen), viel de nadruk toch op de meer recente baanbrekende ontdekkingsreizen in Nieuw Guinea. Dank zij de initiatieven van het KNAG konden enkele witte plekken op de kaart worden opgevuld, waarvan tentoongestelde documenten, journaalen en foto's, afkomstig uit het archief van het KNAG mochten getuigen.

Na afloop van de voordrachten werd een bezoek gebracht aan de tentoonstelling, die speciaal voor de deelnemers aan deze studiedag met één dag was verlengd. Paul van den Brink, mede-opsteller van de tentoonstelling, gaf een toelichting bij het tentoongestelde materiaal. Helaas bleek de begeleidende catalogus reeds te zijn uitverkocht. De succesvolle dag werd afgesloten met een borrel.

H.P. Deys

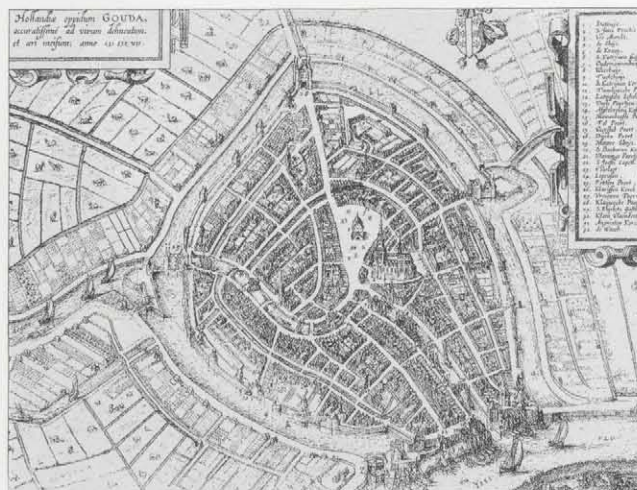
Plattegrond Gouda

(ingezonden door dr. H.A.M. van der Heijden)

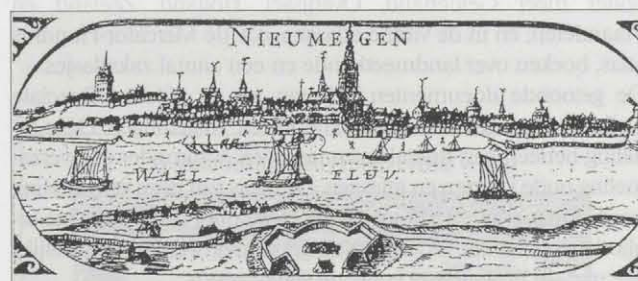
In het artikel van C.W. Hesselink-Duursma (*Caert-Thresoor* 15(1996)4) staat op bl. 102 het onderschrift 'Gouda uit Braun-Hogenberg 1585', terwijl notabene in de titelcartouche de datum 1612 staat. Ik zag onmiddellijk dat het hier een kopie van de kaart van Hogenberg betreft uit de Blaeu-editie van Guicciardini Latijn folio 1613. Het lijkt mij trouwens een ets, hetgeen bij Hogenberg nog volstrekt ondenkbaar was.

Bovendien heeft de auteur de kans voorbij laten gaan een aardig verhaaltje over deze kaart te vertellen, dat typerend is voor de samenwerking op het gebied van de kartografische uitgaven in de 17de eeuw en een aardig licht werpt op de activiteit van de vroege vaders van Gouda. Het was hun namelijk ter ore gekomen dat er een Nederlandse editie van het toen al befaamde boek van Guicciardini werd voorbereid en zij besloten daarom een kaart van Gouda met toelichtende tekst te laten maken. Zij stuurden zelfs extra iemand naar Amsterdam om te vragen of "men oock noch yet soude mogen brengen in 't boeck dat gedrukt wordt, aangaende de descriptie dezer stede".

Eilaas, het was te spa. De Nederlandse editie van 1612 was al

afgedrukt en het kaartje kon er niet meer bij. Het werd toen opgenomen in de Latijnse editie van 1613 en Blaeu vond het nodig de vroege vaders in deze editie met veel strijkages te bedanken voor de "fusior aliquanto & prolixior ejus urbis descriptio" (de veel uitvoeriger kaart van de stad). De auteur uit Gouda die de tekst had samengesteld werd door de vaders van Gouda met "40 stoop Franse wijn" bedacht. Voorwaar, een te leuk verhaal om weg te laten. Men leze er het bekende commentaar op Guicciardini van Boele van Hensbroek 1877/78, blz. 241-244 maar eens op na.

Onbekende Guicciardini-prent van Nijmegen

De Guicciardini-werkgroep, die in het kader van Explokart onderzoek doet naar alle prenten in alle bekende Guicciardini-uitgaven, vermoedt dat er een stadsgezicht op Nijmegen bestaat, dat als basis heeft gediend voor het elders voorkomende, hierbij afgebeelde gezicht op Nijmegen. Het gezochte stadsgezicht, vermoedelijk gebruikt in enkele eerste exemplaren van de editie 1613, is afwijkend van de gewoonlijk in de oblong-uitgaven gebruikte versie, waarop bijvoorbeeld op de voorgrond Knotsenburg ontbreekt. De afmetingen van de gezochte gravure moeten circa 14 x 20 cm bedragen.

Lezers, die de prent herkennen of in hun bezit hebben, worden opgeroepen dit mede te delen aan het secretariaat van *Caert-Thresoor* J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht, FRW-Vakgroep Kartografie. Postbus 80.115 3508 TC Utrecht.

Een 'vergeten' Mercator-tentoonstelling in Nederland

Aan het eind van mijn overzicht van de Mercator-activiteiten schreef ik dat er in Nederland geen tentoonstellingen waren. Terecht wees Liesbeth Missel van de Bibliotheek Landbouw-universiteit te Wageningen mij erop dat ik de wellicht enige Mercator-tentoonstelling over het hoofd gezien heb.

De tentoonstelling *Gerard Mercator en tijdgenoten* was te zien

in het Wageningse Jan-Kopshuis van 18 mei tot en met 14 augustus 1994. Tentoongesteld waren Mercators atlaskaarten van onder meer Gelderland, Overijssel, Holland, Zeeland en Vlaanderen; en in de vitrine atlassen, o.a. de Mercator-Hondius atlas, boeken over landmeetkunde en een aantal zakatlasjes.

De getoonde documenten behoren tot de afdeling Speciale Collecties van de universiteitsbibliotheek Wageningen. Deze afdeling beheert een drietal verzamelingen, waaronder een verzameling oude kaarten en atlassen. De basis van deze verzameling werd in de periode 1917 tot 1924 gelegd door de toenmalige bibliothecaris dr. EC. Wieder. Na zijn vertrek werd er nauwelijks iets met de Wageningse collectie gedaan.

In 1982 kreeg de bibliotheek een nieuwe behuizing in het Jan Kopshuis en sindsdien beschikt de afdeling over een geklimatiseerde kluis waarin het oude kaartmateriaal veilig en verantwoord opgeborgen kan worden. De vakgroep cultuurtechniek van de LUW schonk haar bezit van oude kaartencollecties aan de afdeling, waardoor het bezit bijna werd verdubbeld.

Hiermee hoop ik de omissie enigszins goedge maakt te hebben.

Peter van der Krogt

Sir George Fordham Award, 1996

De Sir George Fordham Award die uitgereikt wordt voor bijzondere bijdragen op het gebied van de kartobibliografie (zie *Caert-Thresoor* 1996 nr. 1) is toegekend aan Donald Hodson. De jury heeft hem onderscheiden in verband met zijn publicatie *County Atlases of the British Isles published after 1703*, waarvan deel 1 en deel 2 verschenen zijn en deel 3 in 1997 zal verschijnen.

Promotie mr. Henk A. M. van der Heijden

Maandag 2 december 1996 is aan de Katholieke Universiteit te Leuven mr. H.A.M. van der Heijden gepromoveerd tot Doctor in de Geschiedenis op het proefschrift getiteld: *Oude kaarten der Nederlanden, 1548-1794. Historische beschouwing, kaartbeschrijving, commentaar*.

Van der Heijden is voor de lezers van *Caert-Thresoor* zeker geen onbekende door diverse publikaties van zijn hand over allerlei

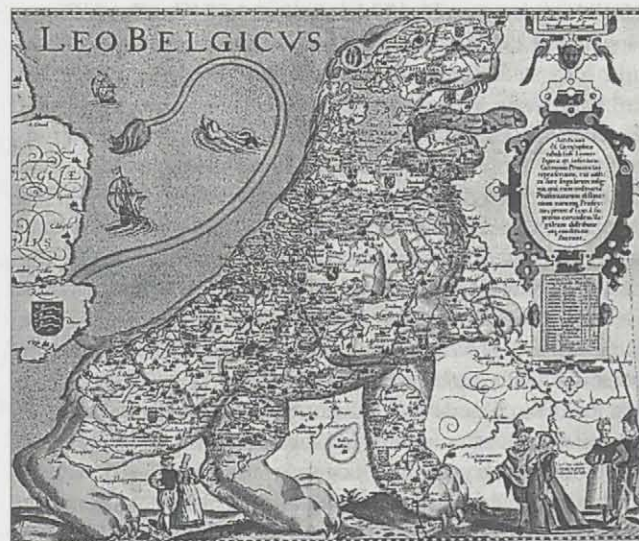
onderwerpen betreffende historische kartografie en met name over het kartografisch beeld van de Nederlanden.

Aan een Belgische universiteit is het gebruikelijk, dat de promovendus zelf zijn proefschrift met een lezing inleidt. Daarbij projecteerde Van der Heijden een ontwikkeling uit het verleden in een contemporaine context: in een relatief korte tijdspanne van 50 jaar - door de promovendus geplaatst tussen 1946 en 1996, een tijd waarin ook enorme veranderingen hebben plaatsgegrepen - wilde hij het referentiekader van de vroeg-zestiende eeuwse mens verduidelijken. In die 50 jaar zorgden een drietal toevallig samenvloeiende historische factoren - het ontstaan van de eenheid van de Nederlanden onder de Bourgondische en Habsburgse hertogen, de wetenschappelijke ontwikkeling van een wiskundige methode van landopmeting en de uitvinding van de drukkunst - tot datgene wat nu onderwerp van zijn promotie is: de geschiedenis van het kaartbeeld van de Nederlanden der XVII Provinciën vanaf zijn ontstaan tot het einde van de Republiek in de Franse Revolutie.

In zijn verantwoording formuleerde Van der Heijden een drietal motieven waarom hij wilde promoveren en dan met name in het Brabantse Leuven.

- Leuven was de bakermat van de moderne kartografie door de wetenschappelijke en praktische arbeid van Jacob van Deventer, Gemma Frisius en Gerard Mercator. Vanuit Leuven verspreidde zich deze nieuwe kennis en techniek. De eerste bloeiperiode van de kartografie van de Nederlandse gebieden vond plaats in de zuidelijke Nederlanden met als centrum Antwerpen. Later verplaatste dit centrum zich naar het noorden, naar Amsterdam en daar kwam de zuidelijke erfenis opnieuw tot grote bloei in de Gouden Eeuw.

- Daarbij was Leuven een van de kernen van het hertogdom Brabant en dat vormde op zijn beurt een van de wortels, waaruit in het begin van de zestiende eeuw de Nederlanden zijn gegroeid. Hierin ligt een tweede motief besloten, nl. de kaart als historisch document: elke kaart vormt een weerspiegeling van de geschiedenis van een gebied en dus ook van de lotgevallen van de bewoners van dat gebied. De eerste eeuw van de door Van der Heijden behandelde periode kende een veelbewogen geschiedenis met grote gevolgen voor de geografische afbakening van het territorium dat oorspronkelijk de Nederlanden vormde en tegenwoordig het gebied van België, Nederland, Luxemburg en een stukje Noord-Frankrijk omvat. Ondanks de scheiding van de Nederlanden, eerst de facto en later ook de jure, bleven echter nog tot het einde van de Republiek kaarten verschijnen met het oorspronkelijke kaartbeeld van de

Nederlanden als XVII Provinciën.

- Tenslotte is een kaart een kunsthistorisch document. Lange tijd is dit aspect vrijwel volledig genegeerd in de kunsthistorische literatuur. Pas sinds kort wordt de geografische kaart in het kunsthistorisch onderzoek betrokken. Impliciet wilde Van der Heijden ook de waarde van oude kaarten als uiting van grafische kunst benadrukken.

Na Van der Heijdens verantwoording leidde promotor, dr. Jan Roegiers het verhoor in door de jury, onder voorzitterschap van prof. dr. L. Vos. Achtereenvolgens stelden de leden van de jury, de professoren G. Schilder, H. van der Haegen, F. Depuydt en E. van Ermen hun vragen aan de promovendus.

Daarbij werden bijvoorbeeld vraagtekens geplaatst bij de periodisering. Van der Heijden legt een cesuur bij 1600, maar voor een klein decennium later bestaan ook argumenten: niet het einde van een eeuw maar een nieuwe presentatie van kaarten met versierde randen wordt als criterium genoemd. Natuurlijk een arbitrair onderscheid: daarmee wordt het kunsthistorisch aspect, dat Van der Heijden slechts impliciet wilde benadrukken, beklemtoond. Verder werd over enkele detailkwesies gediscussieerd, waarbij prof. Depuydt bijvoorbeeld een onjuistheid constateerde bij een projectietypering: de kaart van de Nederlanden van Mercator bleek in kegelprojectie.

Deze promotie was, naast de grote importantie van het onderwerp voor de bestudering en de kennis van de historische kartografie van de Nederlanden, ook vanwege enkele andere redenen voor de toehoorders een interessant en opmerkelijk gebeuren.

Onder andere door de alerte wijze waarop en de eruditie en de gedrevenheid waarmee de promovendus zijn opponenten van repliek diende. Men moet niet vergeten dat Van der Heijden in november 80 jaar was geworden. Bij zijn promotie had hij de voorgaande oudste promovendus-in-jaren aan de Leuvense faculteit met 20 jaar overtroffen. Verder ontbreekt in België de pedel met zijn soms verlossende 'hora est'.

In zijn dankwoord plaatste Van der Heijden, niet zonder gevoel voor dramatiek, zijn promotie in een historisch kader: als alumnus van de universiteit van Leiden, in 1574 tijdens de Opstand als tegenpool van de Leuvense universiteit gesticht, promoveerde hij nu juist aan die Leuvense Alma Mater.

Toen na vijfen de zitting werd beëindigd met een promotie met grote onderscheiding - in het taalbewuste België ziet men af van Latijnse kwalificaties - ontving de nieuwe Doctor in de Geschiedenis van promotor, jury en toehoorders een oprecht warm applaus.

Ondergetekende, Henk reeds enige jaren kennende, weet dat zonder steun van Olga, zijn echtgenote, deze wetenschappelijke prestatie waarschijnlijk onmogelijk te realiseren zou zijn geweest. Voor beiden complimenten en een heel gemeend proficiat.

In de loop van 1997 zal bij uitgeverij Canaletto, Alphen aan den Rijn het proefschrift van mr.dr. H.A.M. van der Heijden in druk verschijnen.

Mathieu Franssen

[lid van de Guicciardini-werkgroep van Explokart]

PAPIERRESTAURATIE

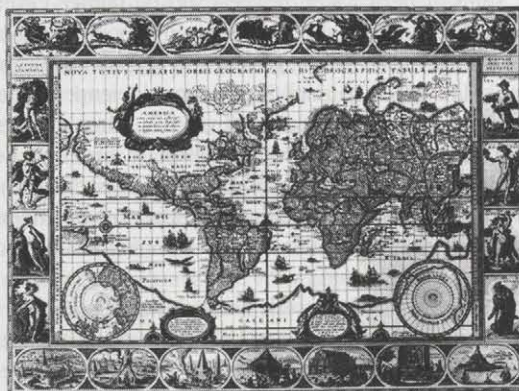
LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ♦ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ♦ advisering over klimaat, licht, transport en expositie

AMALIASTRAAT 5
1052 GM AMSTERDAM
020 - 6841074

Willem/Joan Blaeu (1606) c1640 World

"One of the supreme examples of the mapmaker's art"

RODERICK M. BARRON

Antique Map Specialist

21 BAYHAM ROAD
SEVENOAKS
KENT TN13 3XD
TEL & FAX 01732-742558

Send for a copy of my most recent catalogue
Fine maps of all parts of the World

Discover a world of difference with the professional services of
one of the UK's leading international private dealers

Early maps of the World, Americas, Asia, South East Asia
& the Far East a speciality

Besprekingen

De atlas der provinciëlanden van Groningen (1722-1736) / Meindert Schroor. Groningen : REGIO-Projekt Uitgevers/Rijksarchief Groningen, 1996. ISBN 90-5028-079-x.

Grootschalige kaarten van delen van de provincie Groningen uit de periode vóór de 19de eeuw zijn ons slechts mondjesmaat overgeleverd. We hebben het eigenlijk vrijwel geheel aan de karteringsarbeid van twee 18de-eeuwse landmeters te danken dat er voor Groningen nog wat op kaarten geregistreerde pre-kadastrale gegevens beschikbaar zijn. Het resultaat van dit karteringswerk is al vele decennia openbaar raadpleegbaar, maar men moest er wel voor naar het Groninger Rijksarchief. Nu staat ons echter een bronnenuitgave ter beschikking: de *Atlas der Provinciëlanden van Groningen*.

In deze atlas worden 126 kaarten van complexen landerijen met op- en aanliggende geografische elementen weergegeven. De complexen zijn gekarteerd door Hindrik Folkers en Henricus Teijssinga, beide landmeter van de provincie (in respectievelijk de periode 1722-1729 en 1730-1736). Het doel van deze karteringen was om de Staten van Stad en Lande (d.w.z. van de provincie Groningen) een beter inzicht te verschaffen in de kwantitatieve, kwalitatieve en geografische dimensies van het bezit aan zogenaamde provinciëlanden.

Met de term provinciëlanden werden die landerijen aangeduid die tot 1595 in bezit waren geweest van de talrijke Groninger kloosters. De kloostergoederen werden in genoemd jaar echter onteigend en ter beschikking gesteld van de provincie van Stad en Lande. De uit de verpachtingen voortvloeiende inkomsten waren bedoeld voor het onderhoud van o.a. schoolmeesters en predikanten en voor de ondersteuning van de armen. In het begin van de 18de eeuw waren door allerlei oorzaken de inkomsten uit de provinciëlanden behoorlijk afgenomen. Mede met behulp van de gegevens uit de kaarten hoopte men de pachtinkomsten weer te vergroten.

De atlas is een mooi stuk werk. Dat geldt zowel voor de vorm als voor de inhoud. Wat de vorm betreft: het boek heeft een folioformaat. De in de atlas opgenomen kaarten zijn weliswaar vaak tot zo'n 60% van de originelen verkleind, maar blijven toch goed leesbaar. Het feit dat het eerste exemplaar van de atlas is aangeboden aan H.J.L. Vonhoff ter gelegenheid van zijn afscheid als Commissaris van de Koningin in de provincie Groningen, zal waarschijnlijk wel iets te maken hebben met de fraaie uitvoering van dit boekwerk. De uitgeverscombinatie komt in ieder geval lof toe voor het feit dat ze een voor de particulier betaalbare historisch-kartografische publikatie hebben geproduceerd; een prestatie die tegenwoordig steeds zeldzamer lijkt te worden.

Over de inhoud het volgende. De atlas bestaat uit drie delen in één band. Het eerste deel is een met enkele illustraties verluchte inleiding. Hierin worden de achtergronden van het ontstaan van de kaarten beschreven. Ook op de beide kaartmakers en de karteringen wordt nader ingegaan. Aangezien de verzameling kaarten die in het boek wordt gepresenteerd nooit in die samenstelling bijeengebonden is geweest, wordt ook verant-

woord hoe de verzameling is geselecteerd. De meeste van de in de atlas opgenomen bladen blijken zich heel lang als losse kaarten in het provinciale archief te hebben bevonden. In 1910 werd een groot deel van de kaarten in een band samengebracht. De nu nieuw verschenen atlas komt qua kaartinhoud in grote trekken overeen met deze band, behoudens dat op grond van een vijftal criteria met betrekking tot het onderwerp, het doel, het tijdstip van vervaardiging, de kaartvervaardiger en de opdrachtgever 15 kaarten zijn toegevoegd en 11 kaarten zijn weggelaten. De inleiding wordt afgesloten met een register van de opgenomen kaarten, een literatuurlijst en een overzichtskaart van de provincie Groningen waarop de ligging van de diverse op de atlas-kaarten afgebeelde perceelscomplexen globaal is aangegeven. Voor diegenen die niet zo erg bekend zijn met de details van de Groninger geschiedenis lijkt het me soms wel even zoeken in deze inleiding. Er zijn in de tekst enkele onderwerpen aan te wijzen die pas na herlezen of doorlezen duidelijk worden. Dit laat echter onverlet dat de inleiding alle essentiële informatie over de kaarten bevat. Het tweede deel van de atlas bestaat uit een 126-tal meer of minder gedetailleerde beschrijvingen van de afzonderlijke kaarten. Deze geven niet alleen informatie over de vervaardiger, de schaal en het formaat, maar bieden vaak ook enige geografische gegevens. Ook wordt, waar mogelijk, een koppeling gemaakt met de gegevens over het grondbezit van de voormalige kloosters in de Historische Atlas van de provincie Groningen door B.W. Siemens (Groningen 1962). Het derde - en omvangrijkste - deel van de atlas bevat de kaartreproducties. Deze zijn voortreffelijk van kwaliteit. Net als de originelen zijn vrijwel alle reproducties in kleur uitgevoerd.

Wim Ligtdag

Robas Facsimile-Fonds. Weesp : Robas; (Alphen aan den Rijn : Drukkerij Vis-Offset), 1994-... Div. formaten, div. schalen. 16 dln. (tot herfst 1996). Prijzen tussen f 39,- en f 195,-.

Het is een bijzonder lofwaardig initiatief van Robas b.v. om een flinke reeks (niet zo bekende) Nederlandse zakatlassen in facsimile uit te geven. Tot op heden, herfst 1996 verschenen zestien delen. Wanneer de reeks voltooid zal zijn, is op dit moment nog niet te zeggen. De titels van de reeds uitgekomen atlasjes zijn:

1. Door Jacob van Deventer in kaart gebracht / Samengesteld en ingeleid door Prof. Dr. Ir. J.C. Visser. - Betreft (verkleiningen van) de stadskarten van Van Deventer uit derde kwart 16de eeuw.
2. Itinerarium Belgicum / [Frans Hogenberg]. - Keulen, 1587 [vermelding op afgebeelde titelblad].
3. Le Miroir Du Monde, ou, Epithome du Theatre d'Abraham Ortelius. - Amsterdam : bij Zacharias Heyns, 1598.
4. Den Nederlandtschen Landt-Spiegel in ryme gestelt / door [Zacharias] H[eyns]. - [Amsterdam] inde Warmoesstraet in de drie Deuchden : By Zacharias Heyns, 1599.
5. Theatrum Sive Hollandiae Comitatus et Urbium Nova

- Descriptio ... - Amstelodami : Henrici Hondii, [1632].
6. Atlas nouveau du voyageur pour les dix-sept provinces des Pais-Bas ... / Par Le Sr. Sanson. - A Amsterdam : Chez Pierre Mortier, [ca. 1650].
 7. Atlas Geographique contenant la Mappemonde et les quatre Parties, Avec les differents Etats d'Europe. - Bordeaux : Chez Lattre, 1762. - Dressés sous les Yeux de Mr. Rizzi Zannoni.
 8. Geographisch-Toneel Of uitgezochte kaarten Tot gemak der officieren, reisigers en liefhebbers. - Te Amsterdam : By D. Weege, boekverkoper op de Haarlemmerdijk, by de Oranje-straat, 1763.
 9. Reise- en Zakatlas : Atlas van de Vereenigde Nederlanden. - Uitgegeven door Jan Sepp, 1773.
 10. Zak-Atlas voor den reiziger, den koop-, den krijgs-, den zee-man ... - Amsterdam : bij [Willem] Holtrop, ca. 1794.
 11. Vue de la Haye. - [Uitgave door] Desgerrois en Co, 1850.¹
 12. Zak-Atlas van het Koninkrijk der Nederlanden / gemaakt door Jaeger. - Uitgave: Oomkes & Zn, 1853.¹
 13. Atlas van Wandelkaarten / door J. Craandijk. - Haarlem: Tjeenk Willink, [1900]¹.
 14. Randfiguren uit de cartografie / samengesteld en ingeleid door H.A.M. van der Heijden.
 15. Epitome Theatri Orteliani, - Antverpiæ: Philippe Gallæo excudebat, 1589.²
 16. Nieuw Nederlandtsch Caertboek.../door Abraham Goos. - t' Amsterdam : Bij Lan Lanssen, 1625.²

De zakatlasjes zijn bij het kaartminnende publiek altijd een wat ondergeschoven kindje geweest. Deze facsimilereeks maakt de inhoud die ze bieden nu voor een groter publiek toegankelijk. Alle uitgaven zien er uiterlijk heel verzorgd uit, maar, los van dit uiterlijk en het zeer toe te juichen initiatief tot uitgave, is er inhoudelijk wel het een en ander op de reeks aan te merken. Ten eerste wordt nergens duidelijk gemaakt -bij een geplande reeks komt hiervoor zonder twijfel het eerste deel in aanmerking- wat de criteria zijn wil een atlasje in deze reeks een plaats krijgen. Er zijn bijvoorbeeld (bijna) honderd procent reproducties. Voor mij zijn dat de 'echte' facsimile's. Verder zijn er delen die verkleinde reproducties afbeelden en er zit bovendien minstens één uitgave (mogelijkerwijs meer, maar ondergetekende had voor deze bespreking niet de beschikking over alle zestien facsimile's) tussen waar geen enkel gebonden origineel aan ten grondslag ligt. Omdat het in een bespreking van enkele honderden woorden niet mogelijk is alle uitgaven uitgebreid te behandelen, wil ik aan de hand van enkele facsimile-uitgaven, die hiertoe heel goed met de originelen vergeleken werden, een beeld schetsen waarvan ik vermoed dat dat ook wel eens maatgevend zou kunnen zijn voor de overige delen in de reeks. Voor deze vergelijking werden *Le Miroir Du Monde* van Zacharias Heyns uit 1598 en de *Zak-Atlas voor den reiziger, den koop-, den krijgs-, den zeeman* uitgegeven door Willem Holtrop in 1794 genomen. Beide originelen worden bewaard in de collectie van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam (catalogusnummers 1804 E11 en 762 G22). Wat kan op grond van de vergelijking van origineel en facsimile gezegd worden over de kwaliteit van de reproducties? Deze scoort in de meeste gevallen een dikke voldoende, al zijn er zo hier en daar wel wat missers in kleurenland. Zo werden de kleuren oranje, roze en rood van kaart 43 (*Castellum*

Britanicum) van de originele *Miroir Du Monde* in de facsimile geel, bovendien werd het paars van het origineel op het facsimileblad bruin. De vergelijking van origineel en facsimile van de *Miroir Du Monde* leverde, naast de al genoemde 'kleurbijstelling' verder op dat er voor de facsimile een titelblad uit een ander exemplaar van de atlas gebruikt werd. Hiervoor zijn verschillende bewijzen. Ten eerste heeft het U.B. Amsterdam-exemplaar een handgeschreven opschrift van ene *A. van der Poel* | *Instituteur*; dit opschrift ontbreekt op het facsimile-titelblad. Ten tweede heeft het originele titelblad een zodanige beschadiging dat er verschillende letters weggevalen zijn. Deze staan wel op de reproductie. Ten derde is de illustratie op het originele titelblad anders gepositioneerd op het titelblad van de facsimile. Verder ontbreken op blad 17 van de reproductie wat kleuren die wel voorkomen op het origineel. Het lijkt erop dat de uitgever het centrale portret van Heyns dat op het originele blad staat, in de omringende tekst van een ander zwart/wit titelblad gemonteerd werd. Verder is het opvallend dat in het origineel de kaarten 28 en 30, inclusief de begeleidende tekstblokken verwisseld zijn; een bindfout uit vroeger eeuwen. In de reproductie is een poging gedaan dit te herstellen. De kaarten zitten nu wel in de nummervolgorde zoals die in de rechterbovenhoek staat, maar de tekstblokken, die niet genummerd zijn, zijn niet meeverhuisd; beetje slordig dus. Bij kaart 47 doet zich een min of meer vergelijkbaar probleem voor. In het origineel staat bij de tekst van de provincie Groningen, de kaart van Overijssel en de Veluwe (kaart 48) afgebeeld, wederom een foutje uit vroeger eeuwen. De kaart van Groningen (47) ontbreekt simpelweg in het origineel, net als de tekst van de kaart Overijssel en de Veluwe. In de facsimile blijken zowel kaart 47 als de tekst van Overijssel en de Veluwe toch op te duiken, maar nergens wordt duidelijk waar deze vandaan komen. Een laatste opvallend puntje is het feit dat de kaarten 85 (*Anconne*) en 86 (*Romae Territorium*) in het origineel (als enige) vreselijk scheef afgesneden, c.q. gebonden zijn. Ze blijken echter in de facsimile kaarsrecht afgebeeld te zijn. Vergelijking van origineel en facsimile van het zakatlasje van Holtrop levert op dat het eerste blad van het origineel niet gebruikt werd voor de reproductie. Er is òf een titelblad van een ander atlasje voor gebruikt, òf er heeft iemand wat zitten knutselen om van een paar reproducties van het beschadigde originele titelblad een nieuw titelblad te componeren, dat dan vervolgens in de facsimile opgenomen werd. Vermoedelijk werd hiertoe besloten vanwege de verbruining, enige beschadiging en enkele niet weg te retoucheren vouwtjes in het originele titelblad. Verder werd het laatste blad van het origineel, een Franstalige tegenhanger van het bovengenoemde schutblad, niet mee gereproduceerd. Het is niet duidelijk waarom dit blad in de facsimile ontbreekt.

Een ander in het oog springend verschil tussen facsimile en origineel is de wijze waarop de enige 'uitklapkaart' (kaart 11), getiteld *Nieuwe Kaart van de Gewesten so aan den Rhyn, als in de Neederlanden (...)* gereproduceerd werd. In het origineel klapte die kaart naar rechts uit. In de facsimile werd er gekozen voor een verschuiving van het beeld. Het 'uitklapgedeelte' staat nu op het rechterblad, het meest linkse deel van de kaart blijkt in de facsimile over de vouw van de atlas heengedrukt te zijn. Hiermee staat de kaart nu op twee bladen. Na uitgebreide vergelijking van de twee deeltjes komt bij mij het vermoeden boven dat het gemak waarmee er concessies gedaan zijn om de facsimile-uitgave niet langer meer 'zoveel mogelijk' overeen te laten komen met het origineel, ook wel eens gehanteerd zouden kunnen zijn voor de andere uitgaven in de reeks.

Op basis van bovenstaande constatering komt bij mij de vraag boven aan welke eisen een gereproduceerde atlasje dient

Noten

1. De titelbeschrijvingen van de nummers 11, 12 en 13 werden gemaakt op basis van de verkoopfolder die meegezonden werd met het derde nummer van *Caert-Thresoor* van 1996; en door de redactie aangepast.
2. Nummers 15 en 16 toegevoegd aan de lijst door de redactie.

te voldoen, wil het nog een facsimile mogen heten. Ik vind het weliswaar verdedigbaar dat er bij facsimilering voor (een aantal van) van bovengenoemde afwijkingen ten opzichte van het origineel gekozen wordt, maar dit dient dan zonder meer in een begeleidende tekst verantwoord te worden en dat is iets wat in de bekeken deeltjes simpelweg ontbreekt. Sterker nog in de meeste deeltjes ontbreekt een inleidende tekst en dat vind ik een omissie.

Ik wil naast de methode van bespreking door vergelijking van origineel en facsimile ook nog ingaan op twee deeltjes die wel in de Robas-zakatlassenreeks uitgegeven zijn, maar die daar naar mijn mening niet in thuis horen. Het betreft de uitgave van de *stadskarten van Jacob van Deventer* (uitgegeven in 1995) en het boekje dat de titel *Randfiguren uit de cartografie* (1996) meekreeg.

Als ik het boekje met de sterk verkleinde reproducties van de kaarten van steden door Jacob van Deventer bekijk, vraag ik me af wat dit boekje nog toevoegt aan de op een één-op-één schaal gereproduceerde bladen die momenteel per provincie uitgegeven worden. De teksten die de kaarten daar vergezellen zijn veel uitgebreider dan wat in dit boekje gepresenteerd wordt. Bovendien zijn de originele kaarten zoveel groter dan de verkleining in het nu gepresenteerde zakatlassenformaat dat je de details van de meeste kaarten amper of niet meer kunt zien. Het is wel een leuk boekje, maar het had minstens een slag groter moeten zijn.

De meeste problemen van alle uitgaven in de reeks heb ik echter met de uitgave *Randfiguren uit de cartografie*. Dit komt niet omdat het geen zakatlas is. De reden is dat het boekje een vol-

strekt willekeurige keus van decoratieve ornamenten op oude kaarten presenteert die geen enkele samenhang vertonen. Het had voor hetzelfde geld ook een volstrekt andere keus kunnen zijn. Ook de korte tekstjes die erbij geschreven werden, zijn naar mijn mening van uiterst beperkte waarde. Reden temeer om dit te betreuren is dat de samensteller van het boekje eerder in een artikel in *Caert-Thresoor* (Kaart als Kunst, jrg. 1995, nr. 4, blz. 77-84) hoog opgeeft van de kunstzinnige kwaliteiten van oude kaartmakers, maar hij in het commentaar bij de in totaal 100 kaartfragmenten in *Randfiguren uit de cartografie* op geen enkele manier op die relatie ingaat. Je leest alleen uit welke atlas of van welke kaart het afgebeelde detail afkomstig is en je leest bovendien wat je ook op het ernaast staande plaatje kunt zien. Nergens wordt ingegaan op de vraag waarom een decoratie wel, niet, of héél kunstzinnig genoemd zou kunnen worden. Het zou te gek zijn om alle 100 details (in de verkoopfolder wordt overigens een aantal van 200 genoemd) over één kam te scheren en te stellen dat ze allemaal van een gelijkwaardige kunstzinnige kwaliteit en originaliteit zijn. Integendeel, er zitten tussen de 100 fragmenten wel degelijk betere en slechtere ontwerpen. Nu kan een lezer hooguit komen tot uitspraken als: Oh, wat een aardig plaatje is dat! Jammer dat er niet meer van gemaakt werd. Juist in publikatie die de decoraties op kaarten als onderwerp neemt, was het heel goed mogelijk geweest om de lezer ook enig inzicht in de materie te laten verwerven, iets wat nu nagelaten wordt. Het ontbreken van een verantwoorde invulling aan de relatie tussen de decoraties op de kaart en de kunstgeschiedenis zal dan ook tot gevolg hebben, zo voorspel ik, dat dit boekje in rap tempo zal verworden tot een 'randfiguur in de historische kartografische literatuur'.

Marc Hameleers

ART CONSERVATION
RESTAURATIE & CONSERVERING VAN KUNSTVOORWERPEN

KON. WILHELMINAHAVEN ZZ 19
3134 KG VLAARDINGEN
TELEFOON 010 234 02 91
06 529 758 79
06 539 468 40
TELEFAX 010 460 34 37
K.v.K. ROTTERDAM 190851

GESPECIALISEERD IN PAPIER
CONSERVEREN
RESTAUREREN
ADVISEREN

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht, FRW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, fax (015) 212 6063, e-mail: P.vanderKrogt@frw.ruu.nl

DEKKER, E.

Andromède sur les globes célestes des XVI et XVII siècles / Elly Dekker. - In: *Andromède ou héros à l'épreuve de la beauté: ASctes de colloque international organisé au Musée du Louvre par l'université de Montréal et le Service culturel du Musée du Louvre les 3 et 4 février 1995* / François Siguret et Alain Laframboise (eds.). - Paris, 1996. - Blz. 403-423.

KADASTRALE ATLAS

Graft en De Rijk / [samenst. en red.: W.J. van den Berg e.a.]. - Haarlem : Stichting Kadastrale Atlas Noord-Holland 1832, 1996. - (Kadastrale Atlas van Noord-Holland 1832; 6) - ISBN 90-73358-06-x.

Renswoude in 1832 : grondgebruik en eigendom / Werkgroep Kadastrale Atlas Provincie Utrecht, Historische Vereniging Renswoude. - Utrecht : Werkgroep Kadastrale Atlas Provincie Utrecht, 1995. - (Kadastrale Atlas Provincie Utrecht ; 01). - ISBN 90-75602-01-4.

Velp : tekst en kadastrale gegevens / J. van Eck, ... [et al.]. - Arnhem : Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, 1996. - (Kadastrale Atlas Gelderland 1832). - ISBN 90-71988-24-4.

Zeist in 1832 : grondgebruik en eigendom / Zeister Historisch Genootschap Van de Poll Stichting ; [bijdragen van D.T. Koen en R.P.M. Rhoen]. - Utrecht : Werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht, 1996. - (Kadastrale atlas provincie Utrecht ; 2). - ISBN 90-75602-02-2.

Zevenaar en Oud-Zevenaar : tekst en kadastrale gegevens / J. van Eck, ... [et al.]. - Arnhem : Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, 1995. - (Kadastrale Atlas Gelderland 1832). - ISBN 90-71988-23-6.

KEMPERS, B.

Ruysch en Erasmus in Rome: een kleine bespiegeling over multidisciplinariteit, internationalisering en kinderen / Bram Kempers. - Amsterdam : Vossiuspers ; Amsterdam University Press, 1997. - 46 blz. f 1750. - Uitgebreidere versie van de PC. Hoofdlezing van de faculteit der Letteren van de Universiteit van Amsterdam, gehouden op 9 januari 1997. Een bekorte versie, getiteld 'Eerherstel voor een cartograaf: Ruysch en Erasmus in Rome', is verschenen in het *NRC Handelsblad*, 24 januari 1997 (Cultureel Supplement, blz. 8).

KEULEN, JOHANNES VAN

[Paskaart van de Zuiderzee] / Johannes van Keulen. - Facsimile van de kaart uit de *Nieuwe Groote Vermeerderde Zee-Atlas ofte Water-Werelt*. - [Harderwijk: Uitgeverij Gelderland Overijssel BV, 1996]. - 1 blad; 67x67 cm. - Verkrijgbaar bij *Schilder's Nieuwsblad* (Harderwijk), *Putten's Nieuwsblad* en *Ermelo's Nieuwsblad*.

KROGT, P.VAN DER

De Mercatorjaren 1994 en 1995: een terugblik / P.C.J. van der Krogt. - In: *Kartografisch Tijdschrift* 22(1996)3, blz. 17-25 (komt overeen met het artikel in *Caert-Thresoor* 15(1996)4, blz. 89 - 97).

LACROIX, WFG.

(drie wat oudere titels, waarvan alleen de eerste in de BGKN is opgenomen, red.)

Het binnenland van Afrika in de zestiende eeuw : een historisch-geografische analyse van Duarte Lopes' kaart van Afrika (Rome, 1591) / WFG. Lacroix. - Delft : Eburon, 1992. - Proefschrift Nijmegen.

Beschrijving van het koninkrijk Kongo en van de omliggende gebieden van de hand van Filippo Pigafetta & Duarte Lopes (Rome, 1591) / vert. en annot. WFG. Lacroix. - Delft : Eburon, 1992.

Afrika in de Oudheid : een linguïstisch-toponymische analyse van Ptolemaeus' kaart van Afrika : aangevuld met een bespreking van Ofir, Punt en Hanno's reis / WFG. Lacroix. - Delft : Eburon, 1993.

MERCATOR

The Mercator Atlas of Europe from the collection formed by the British Rail Pension Fund. - London : Sotheby's, 1996. - Sale LN6719; Auction Tuesday, 26 November, 1996. - 34 pp.

NALIS, H.J.

Cresfeldts kaart van de 'Iselstroom' / H.J. Nalis. - In: *Deventer Jaarboek 1996* / red. J.C. Bedaux [et al.]. - Nieuwegein : Arko, 1996. Blz. 32-42. - Iets uitgebreidere versie van het artikel in *Caert-Thresoor* 15(1996)1, blz. 1-7.

PRATT, S.

From the margins: the Native American personage in the cartouche and decorative borders of maps / Stephanie Pratt. - In: *World & Image: a journal of verbal/visual enquiry* 12(1996)4, blz. 349-365.

SCHROOR, M.

De Atlas der Provinciëlanden van Groningen (1722-1736) / Meindert Schroor. - Groningen : REGIO-PROjekt [etc.], 1996. - 50 p., 126 krt.bl. - Met lit.opg. - ISBN 90-5028-079-x.

UNNO, K.

"Kansei Rekisho" Shosai Tenchiryokyugi Zu / Kazutaka Unno. - In: *Yogaku: Yogakushigakkai Kenkyunempo (Western Learning: Annual Report of Research of the Society for the History of Western Learning in Japan)* 4(1996)4, pp. 13-42. - Met Engelstalige samenvatting: "The celestial and terrestrial globes illustrated in the Kansei Rekisho, an expository book on the Kansei calendar compiled in 1839", het betreft: een 68 cm glo-bepaar van Blaeu, een tellurium van Hartog van Laun met Valk-globes en een Japanse globe.

WOLTER, J.A. & R.E. GRIM (eds.)

Images of the World: the atlas through history / edited by John A. Wolter and Ronald E. Grim. - Washington, D.C. : Library of Congress, 1997. - 466 blz. ; ill. - ISBN 0-07-071578-5. - Publikatie van de lezingen gehouden op het symposium in de Library of Congress op 25 en 26 oktober 1984 [!]. - Met diverse bijdragen, o.a. Atlas cartography in the Low Countries in the sixteenth, seventeenth and eighteenth centuries / Cornelis Koeman, blz. 73-107.

Lucas Janszoon Waghenaeer's nautical atlases and pilot books / Günter Schilder, blz. 135-159.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

(Wegens ruimtegebrek verplaatst naar het volgende nummer)

ASHER Rare Books

FINE & RARE BOOKS EARLY VOYAGES - TRAVELS CARTOGRAPHY - ATLASES NAVIGATION - MAPS

Available and free on request:

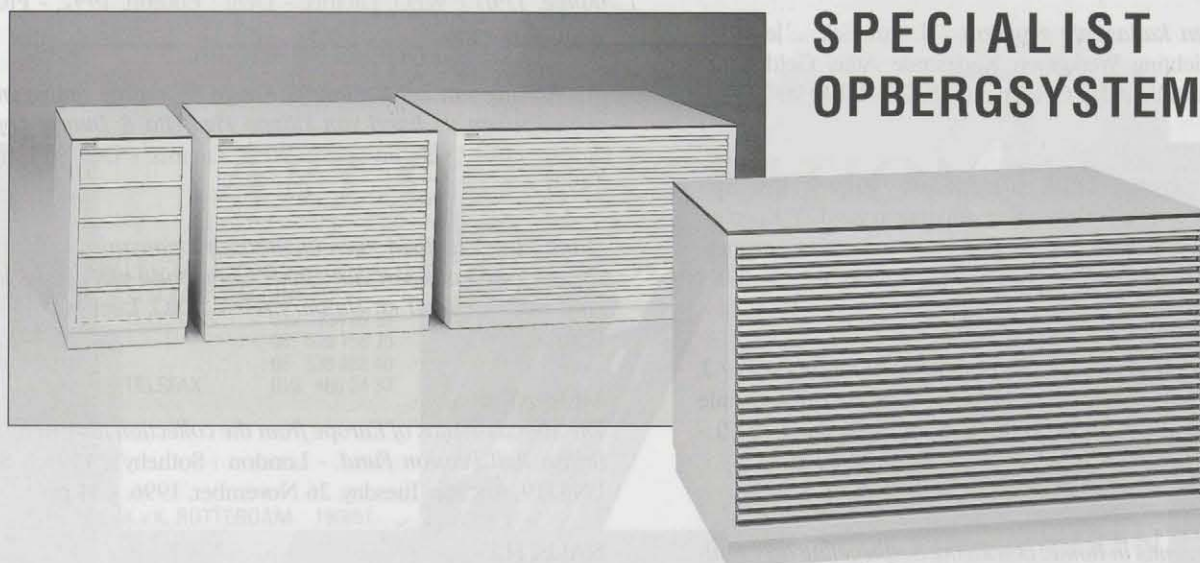
Catalogue 26 - Rare and Important Books and Atlases

To be published:

Catalogue 27 - Atlases, Books, Maps and Prints

a division of A. Asher & Co. b.v.

Visiting address: Zeeweg 264, NL-1971 HJ IJmuiden, The Netherlands
Correspondence: P.O. Box 258, NL-1970 AG IJmuiden, The Netherlands
Telephone: +31 (0)255 523839 Facsimile +31 (0)255 510352
E-mail: Asher@Euronet.nl

SPECIALIST IN OPBERGSYSTEMEN

Croon BV

Industrieweg 38, P.O. Box 151, 3640 AD Mijdrecht
(The Netherlands)

Afdeling verkoop: tel. nr. 0297 - 231919

fax. nr. 0297 - 231910

Croon is als fabrikant gespecialiseerd in de productie van metalen geëpoxeerde ladenkasten die in vele maatvoeringen leverbaar zijn. Door deze volledige epoxy coating worden kostbaarheden niet aangetast.

Met name de zogenaamde HO ladenkasten zijn geschikt voor de berging van kaarten etc. en leverbaar vanaf een nuttig formaat van 35 x 62 cm tot en met 155 x 115 cm, nuttige hoogte 15 mm.

Vraag vrijblijvend inlichtingen bij de fabriek te Mijdrecht.

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N. Z. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 6231476

Old and Rare maps. West Indiana

Restauratie atelier **STERKEN**

Restauratie en
 conservering van

PRENTEN
 KAARTEN
 ATLASSEN

tevens
 passe-partout
 snij services

De Cloese 7-9, 7339 CM Ugchelen
 (Apeldoorn)
 Telefoon: 055-5423147
 Fax: 055-5430614
 Mobiel: 06-53939353
 E-mail: sterrest@pi.net

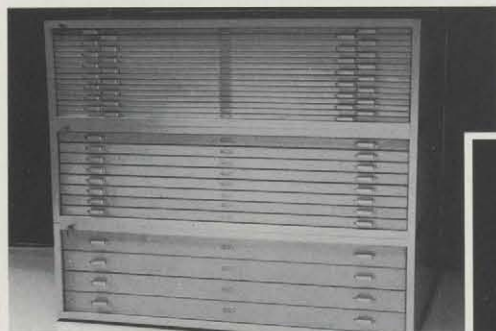

JEZET INTERNATIONAL Bvba CONSERVATION ENGINEERS

"PLANORAMA"®

Archiefkasten en - modules.
 Onderhoudsvrij aluminium.
 Diverse hoogtes van laden.
 Bodemplaat naar keuze.

Verkoopadres:

SIMBA ALUMINIUM B.V. - Postbus 235 - 4730 AE OUDENBOSCH
 Telefoon 0165-320242/44 - Fax 0165-320262

Voor iedere historicus, kartograaf en antiquaar twee onmisbare naslagwerken

The Atlas Blaeu-Van der Hem of the Austrian National Library

Redactiecommissie: Günter Schilder, Bernard Aikema en
Peter van der Krogt.

Geïllustreerde en geannoteerde catalogus. 5 delen. 28 x 20
cm. Gebonden in linnen. Per deel c. 500 afbeeldingen in
zwart-wit en 16 in kleur. ISBN (set) 90 6194 258 6
Complete catalogus van een van de grootste en mooiste
verzamelatlassen, samengesteld door Laurens van der Hem
(1621-1678) en thans in de Österreichische
Nationalbibliothek in Wenen.

De vijfdelige catalogus bevat afbeeldingen van alle bladen
in de atlas, met kartografische en kunsthistorische
beschrijvingen door Peter van der Krogt en Erlend de
Groot:

- I. Spain, Portugal and France (vols 1-8). ISBN 90 6194 278 0.
Verschenen in 1996
- II. Italy, Switzerland and the Netherlands (vols 9-17)
- III. British Isles, northern and eastern Europe (vols 18-24)
- IV. German Empire, Hungary and Greece, including Asia Minor
(vols 25-34)
- V. Africa, Asia and America with the so-called secret atlas of
the VOC (vols 35-46)

Prijs per deel: Hfl. 950,- (excl. BTW)

U tekent in op de gehele serie.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.

Fondscatalogus wordt op aanvraag toegezonden en is ook te vinden op internet: <http://www.forum-hes.nl/hes.htm>.

Koeman's Atlantes Neerlandici New and completely revised, illustrated edition

Edited by Peter van der Krogt.

Bibliografie van atlassen, gepubliceerd in de Nederlanden
tot en met de 20ste eeuw. Alle gegraveerde titelpagina's en
foliokaarten worden afgebeeld. Elk deel wordt voorzien
van registers op kaart- en atlastitels en op persoonsnamen.
10 delen 23 x 31 cm. Gebonden in linnen.

ISBN(set) 90 6194 248 9.

Elk van de tien geplande delen bevat de bibliografie van
een afgeronde groep atlassen:

- I. De Mercator-Hondius-Janssonius-atlassen.
ISBN 90 6194 268 3 - Met ca. 1000 afbeeldingen, ca. 650 blz.
Publicatie in 1997
- II. De Blaeu atlassen
- III. Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum en andere atlassen uit
de 16de en 17de eeuw
- IV. De Stedenboeken
- V. De samengestelde atlassen van Visscher, De Wit e.d.
- VI. Achttiende-eeuwse atlassen
- VII. Zeemansgidsen tot ca 1650
- VIII. Zeemansgidsen en zee-atlassen
- IX. De atlassen van de Van Keulens
- X. Negentiende- en twintigste-eeuwse atlassen

Deel I: intekenprijs Hfl. 595,-; na verschijning Hfl. 750,-
(excl. BTW)

U tekent in op de gehele serie.

H&S

HES Uitgevers BV
't Goy-Houten (Utr.)
Tel. (030) 601 1955
Fax (030) 601 1813
Email: Hesselink@forum-hes.nl

<http://www.forum-hes.nl/>